

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
Волинська державна сільськогосподарська
дослідна станція

Департамент агропромислового розвитку
Волинської обласної державної адміністрації

СТРАТЕГІЯ

соціально-економічного розвитку
сільських територій Волинської області
на період до 2025 року

Науково-методична розробка

УДК 338.2:339.923:63(477)

ББК 40.7

С 83

*Друкується за рішенням вченої ради Волинської ДСГДС НААНУ
(протокол № 10 від 6.08.2018 р.) та колегії Департаменту агропромислового розвитку
Волинської обласної державної адміністрації (протокол № 4 від 10.10.2018 р.).*

У підготовці розробки взяли участь: Соколова А. О., Петриканин Л.Ф., Сичук Л.В., Пузняк О.М., Горбенко Ю.М., Книш О.С., Голій О. В., Поліщук М. О., Голій Н. П., Гонта Н. А., Тимошенко М. М., Головач К.С.

«Стратегія соціально-економічного розвитку сільських територій Волинської області на період до 2025 року» підготовлена науковими співробітниками Волинської державної сільськогосподарської дослідної станції Національної академії аграрних наук України, фахівцями Департаменту агропромислового розвитку Волинської обласної державної адміністрації, вченими Житомирського агротехнічного коледжу з метою наукового обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку сільських територій Волинської області на період до 2025 року.

Для працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад, керівників і спеціалістів аграрного сектору, науковців, викладачів, аспірантів та студентів навчальних закладів аграрного спрямування та науково-дослідних установ.

Розробку виконано за завданням 40.01.00.13 П «Науково-організаційні засади стратегії розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції» ПНД НААН 40 «Аграрна економіка» ННЦ «Інститут аграрної економіки».

© Соколова А. О., Петриканин Л.Ф., Сичук Л.В.,
Пузняк О.М., Горбенко Ю.М., Книш О.С.,
Голій О. В., Поліщук М. О., Голій Н. П.,
Гонта Н. А., Тимошенко М. М., Головач К.С., 2018.

ВСТУП

Вирішальне значення аграрного сектору економіки України зумовлюється незамінністю сільськогосподарської продукції та продовольства в життєдіяльності людини і суспільства, його винятковою соціальною значимістю. Сталий розвиток сільського господарства повинен базуватись на основі гармонійної єдності економічних, екологічних та соціальних складових задля повноцінного використання виробничо-ресурсного потенціалу сільської місцевості.

Сучасний сільський розвиток зумовлений нагальною вимогою сучасності позбутися негативних реалій, що накопичилися у аграрній сфері та на сільських територіях. Передумовою їх переведення на модель сталого розвитку є органічна єдність конкретних реалій життєдіяльності селянина із природним, соціальним і екологічним оточенням. Сільський розвиток є одним із пріоритетних напрямів економічної політики країн Європейського Союзу, рівень життя сільського населення у яких є одним із найвищих у світі. Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України та укладену Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, яка дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції, розробка стратегії сільського розвитку обов'язково має вибудовуватись з урахуванням європейського досвіду.

Європейський Союз несе відповідальність за стан розвитку територій та рівень життя населення усіх своїх країн, надаючи всім рівний доступ до консолідованої допомоги, в т.ч. щодо сільського розвитку. Сільські території займають понад 90 % загальної площі країн ЄС, і на них мешкає 55 % всього населення. Враховуючи це, в ЄС запроваджена спеціальна міждержавна політика підтримки сільського розвитку, необхідність якої зумовлена нижчим рівнем доходів мешканців сільських територій, нерівним доступом до сучасних соціальних благ мешканців сіл та міст, більшими витратами на життєзабезпечення, загостренням конкуренції в аграрному секторі тощо. З іншого боку, життя у сільській місцевості дає ї певні переваги – економічні, соціальні, естетичні та ін.

Для вибору стратегії сталого соціально-економічного розвитку сільських територій важливим є аналіз і оцінка існуючих проблем та ресурсів для їх вирішення в конкретному регіоні. Саме регіональний підхід до забезпечення сталого сільського розвитку є особливо актуальним через нерівномірність та диспропорції у розвитку всієї сукупності соціально-економічних та екологічних процесів, що є унікальними для кожної області та природно-економічної зони.

Волинська область розташована на крайньому північному заході України, займає 3,3 % території України (20,1 тис. км²), де в 16 районах, містах та селищах міського типу, станом на 1.01.2018 р. чисельність наявного населення склала 1038,5 тис. осіб, з яких 495,8 тис. осіб (47,7 % від загальної кількості наявного населення області) – сільське. Основні соціально-економічні показники Волинської області свідчать про аграрно-промислове спрямування економіки досліджуваного регіону. Питома вага Волині у загальнодержавному виробництві продукції сільського господарства у 2017 р. становила 2,8 %, у т.ч. продукції рослинництва – 2,3 %; продукції тваринництва – 3,9 % [1].

Найгострішими проблемами сільської місцевості Волині є: стійке скорочення чисельності сільського населення та його старіння; відсутність мотивації до праці та низькі доходи сільських жителів; трудова зовнішня і внутрішня міграція (особливо молоді); високий рівень безробіття; недостатній рівень конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, більша частина якої виробляється господарствами населення, погіршення екологічної ситуації на селі тощо. Вважаємо, що стратегія розвитку сільських територій Волині повинна бути спрямована на гармонізацію економічного та соціального розвитку й збереження довкілля на основі залучення громад до прийняття стратегічних рішень на засадах вже сформованої в регіоні політичної та культурної толерантності.

Вагомий внесок у вивчення теоретико-прикладних аспектів соціально-економічного розвитку села зробили такі відомі вітчизняні вчені як: О. Бородіна, О. Булавка, Л. Забуранна, В. Залізко, Т. Зінчук, Р. Косодій, М. Малік, О. Могильний, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, К. Прокопишак, М. Стегней, В. Терещенко, В. Юрчишин, К. Якуба та багато інших. Науковий акцент на необхідності імплементації європейського досвіду сільського розвитку в Україні має місце у працях В. Борщевського, Ю. Губені, В. Зіновчука, С. Кваші, С. Киризяка, Н. Куцмус, О. Попової, Л. Михайлової, М. Сахацького, О. Скидана та ін.

Варто зазначити, що науково-організаційні засади розробки стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій на регіональному рівні досліджені ще недостатньо. Залишаються відкритими питання вивчення шляхів забезпечення динамічного зростання і досягнення сталого сільського розвитку Волинської області, зменшення природно-економічних асиметрій у забезпеченні його зростання, оскільки сільські території області розташовані у трьох природно-економічних зонах: Поліській, Лісостеповій та Перехідній. До природно-економічної зони волинського Полісся відносять сільські території Старовижівського, Любешівського, Любомльського, Шацького, Маневецького, Камінь-Каширського та Ратнівського районів. До природно-економічної зони

Лісостепу області віднесені території Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Локачинського та Луцького районів. До Перехідної природно-економічної зони Волині віднесені Ківерцівський, Ковельський, Турійський та Рожищенський райони.

Складність, недостатня вивченість та невирішеність на теоретичному, методологічному й прикладному рівнях окремих питань розробки стратегії розвитку сільських територій на прикладі Волинської області зумовили необхідність написання даної науково-методичної розробки й підтверджують її актуальність.

Метою роботи є – наукове обґрунтування та розробка практичних рекомендації щодо формування стратегії розвитку сільських територій Волині на період до 2025 року з орієнтацією на євроінтеграційну перспективу України.

Об'єктом дослідження виступає процес формування та реалізації стратегії сільського розвитку в умовах євроінтеграції (на прикладі Волинської області).

Враховуючи те, що Волинська область є прикордонною і межує із Польщею, її територія входить до транскордонного об'єднання «Єврорегіон «Буг», особливо актуальним є вивчення та імплементація позитивного досвіду європейських держав, щодо забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВОЛИНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Вважаємо, що задля розробки стратегії сільського розвитку Волині в умовах євроінтеграції, розвиток сільських територій необхідно розглядати у форматі багатофункціональності і зрівноваженості, при сталому вирішенні виробничих, екологічних, соціальних питань, а також побутово-культурних проблем, з якими сьогодні стикається село. Результати проведених досліджень (за даними форм державної статистичної звітності, соціологічного опитування сільських мешканців, власних спостережень) забезпечили розширення існуючої інформаційної бази щодо становища соціально-демографічної та еколого-економічної сфер волинського села у розрізі природно-економічних зон: Полісся, Лісостепу та Перехідної, кожній з яких притаманні власні особливості та відмінності, які можуть стати основою для розробки стратегії сталого розвитку сільських територій досліджуваного регіону, спрямованої на забезпечення життєдіяльності сільських поселень.

На основі здійсненого аналізу стану та рівня соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій Волинської області в сучасних умовах, ідентифіковано та систематизовано основні проблеми, вирішення яких дозволить забезпечити організацію сільського розвитку на стратегічних засадах (рис. 1.). Належні соціальні умови проживання сільського населення будуть забезпечені тоді, коли буде відбуватись: створення робочих місць, підвищення мотивації праці та забезпечення соціального захисту; розвиток агротуризму, що забезпечить зайнятість та дозволить пізнати історико-культурну спадщину й рекреаційні ресурси; надання якісних дорадчих і послуг з питань зайнятості та самозайнятості, навчання та профорієнтація сільської молоді; підвищення рівня надання комунальних, побутових та консультативних послуг.

Екологічна складова розвитку сільських територій Волині може бути забезпечена за умови: розвитку органічного типу господарювання та виробництва екологічно чистої продукції; застосування ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту; врегулювання питань належного використання та охорони природних ресурсів сільських територій (земельних, лісових, водних тощо), їх збереження та примноження; забезпечення охорони довкілля та збереження родючості ґрунту на основі оптимізації структури посівних площ та впровадження науково обґрунтованих сівозмін; забезпечення збалансованого співвідношення різних видів земельних угідь; внесення органічних добрив; розробки та впровадження системи управління побутовими відходами й облаштування сміттєзвалищ в окремих сільських громадах.

Рис. 1. Система основних соціо-еколого-економічних проблем розвитку сільських територій Волинської області

Задля забезпечення економічного розвитку доцільним вбачається втілення наступних заходів: активізація інноваційно-інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів та розвиток інноваційної інфраструктури; розвиток обслуговуючої кооперації для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції; розвиток альтернативних видів діяльності і

виробництва нетрадиційних видів продукції з метою диверсифікації аграрного підприємництва; активна участь у заходах, які пропонують районні, обласні, європейські та інші програми підтримки сільського розвитку; пошук партнерів та написання грантових проектів (фандрейзинг).

На нашу думку, ще одним із напрямків розвитку сільського господарства та сільських територій Волині, як області, що відноситься до транскордонного об'єднання «Буг», є прийняття європейської моделі галузі як безперервної форми виробництва сільськогосподарської продукції та організації життя селян.

Проведене дослідження свідчить, що низка проблем соціально-економічної та екологічної незбалансованості, в першу чергу, зароджувалась на рівні окремих населених пунктів, адміністративних районів та областей, природно-економічних зон, і лише пізніше набирала національних масштабів. В контексті даного дослідження варто зазначити, що нерівномірність соціально-економічного простору здійснює значний вплив на функціонування держави, структуру, ефективність економіки, стратегію і тактику інституціональних перетворень та соціально-економічну політику. Як зазначалось вище, гострота соціально-економічних й природоохоронних проблем розвитку сільських територій Волині має значні регіональні відмінності. Це стосується, перш за все, як рівня економічного розвитку та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, так і стану соціально-демографічних процесів, особливо рівня та якості життя сільського населення. У період кризових явищ та здійснення ринкових трансформацій в аграрній сфері міжрегіональна диференціація на селі лише посилилась. Вище вказане вимагає проведення стратегічного аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на розвиток сільських територій досліджуваного регіону, ідентифікації та систематизації виявлених проблем.

Євроінтеграційний вектор розвитку сільської економіки створює передумови для застосування в процесі даного дослідження методів та інструментів стратегічного управління, основна ідея якого ґрунтується на розробці комплексної системи дій та рішень, виходячи з єдиних пріоритетів, цінностей та поставлених завдань. Чинники зовнішнього середовища є тим джерелом, що забезпечує соціально-економічні та екологічні умови розвитку сільських територій Волині, які необхідні для підтримки внутрішнього виробничо-ресурсного потенціалу на належному рівні. Зовнішнє середовище поділяється на дві складові: макро- та мікросередовище. Макросередовище – це ті чинники зовнішнього середовища, які опорядковано впливають на розвиток сільських територій через певні важелі, формуючи загальну атмосферу та соціально-економічні умови розвитку. Фактори макросередовища найчастіше оцінюють за допомогою *PEST-аналізу*: *P* – (політика); *E* – (економіка); *S* –

(суспільство, соціум); *T* – (технологія). Більш розширеним варіантом вище вказаного методу є *PRESTCOM*-аналіз зовнішніх факторів, які мають високий, середній та низький рівень впливу на розвиток сільських територій Волині (табл. 1). Варто зазначити, що аналіз політичних (*P*), регуляційних (*R*), економічних (*E*), соціальних (*S*), технологічних (*T*), конкурентних (*C*), організаційних (*O*) та ринкових (*M*) чинників слід здійснювати в комплексі, з урахуванням їх взаємного впливу, внаслідок чого можуть посилюватися або послаблюватися деякі з них.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що серед політичних чинників на розвиток сільських територій Волині вагомий вплив має громадське невдоволення політикою уряду в аграрній сфері. На сільський розвиток досліджуваного регіону чинять негативний вплив також економічні й технологічні фактори. Це свідчить про значну політичну нестабільність в країні, а також низьку активність держави в сфері нормативно-правової та виробничо-інфраструктурної підтримки розвитку сільських територій та життєзабезпеченості сільських жителів. Для розробки ефективного економічного механізму реалізації стратегії сталого соціально-економічного розвитку сільських територій Західного Полісся доцільним є застосування ще одного інструменту стратегічного управління – *SWOT*-аналізу (*S* – *Strengths*, *W* – *Weaknesses*, *O* – *Opportunities*, *T* – *Threats*, відповідно, сильні сторони, слабкі сторони, можливості та загрози). *SWOT*-аналіз є однією з найчастіше застосовуваних моделей стратегічного аналізу, який дає змогу охопити максимально широке коло чинників та аналітичних показників, що характеризують досліджувану проблему. Саме цей метод ґрунтується на всебічному аналізі сучасного стану та дозволяє сформулювати стратегічні орієнтири розвитку об'єкта дослідження на перспективу.

Абревіатура *SWOT* була запропонована професором К. Ендрюсом у 1963 р. на конференції в Гарварді, присвяченій проблемам бізнес-політики. Спочатку *SWOT*-аналіз був покликаний структурувати знання про поточну ситуацію й тенденції. Однак у 1965 році четверо професорів Гарвардського університету – Лоренед, Крістенсен, Ендрю і Гут запропонували сучасну технологію використання *SWOT*-методу для розроблення стратегії поведінки організації. У загальному вигляді *SWOT*-аналіз не містить економічних категорій, тому нині він зарекомендував себе як зручна універсальна методологія, що використовується для розроблення стратегій у найрізноманітніших областях життєдіяльності. *SWOT*-аналіз є обов'язковим попереднім етапом при підготовці будь-якого рівня стратегічних планів [2, с. 105].

Таблиця 1. – PRESTCOM-аналіз розвитку сільських територій Волинської області

Чинники	Деталізація чинників	Сутнісна характеристика впливу чинників		
		Високий	Середній	Низький
P <i>Політичні</i>	Політична нестабільність й протистояння політичних партій		+	
	Зміна законодавства та залежність розвитку сільських територій від політики держави		+	
	Громадське невдоволення політикою уряду	+		
R <i>Регуляційні</i>	Значний рівень державної підтримки та втілення розроблених комплексних програм розвитку галузі АПК в областях	+		
	Регулювання зайнятості та кадрового забезпечення розвитку сільських територій регіону			+
E <i>Економічні</i>	Стимулювання інноваційно-інвестиційної привабливості	+		
	Низька заробітна плата, високий рівень інфляції, корупція та процентні ставки за кредитами		+	
	Неврегульовані земельні і майнові відносини в аграрній сфері		+	
	Сприятливий податковий клімат та зниження податкового тиску	+		
S <i>Соціальні</i>	Погіршення демографічної ситуації, зменшення чисельності та зростання міграції сільського населення в регіоні	+		
	Низький рівень доходів сільського населення		+	
	Збереження традицій, культурних та моральних цінностей села			+
T <i>Технологічні</i>	Розробка інноваційно-інвестиційних технологій у галузях рослинництва та тваринництва та недостатність досвіду його впровадження		+	
	Необхідність прискорення темпів інформаційно-консультаційного забезпечення трансферу інновацій та розвитку дорадчої служби	+		
	Розвиток конкуренції з боку іноземних замінників с.-г. сировини та готової продукції	+		+
	Значна кількість товаровиробників аналогічної продукції			
C <i>Конкурентні</i>	Відсутність організованого ринку збуту с.-г. продукції		+	
	Неможливість сільських домогосподарств реалізувати продукцію на переробку		+	
O <i>Організаційні</i>	Розвиток системи партнерських відносин в соціально-економічній сфері	+		
	Запровадження новітніх методів з управління виробничою діяльністю аграрних формувань, якістю продукції та персоналу			+
	Можливість вертикальної та горизонтальної диверсифікації аграрного підприємництва		+	
M <i>Ринкові</i>	Розвиток виробничої, інноваційної, ринкової інфраструктури	+		
	Залучення інвесторів та грантових коштів на основі участі у програмах підтримки	+		

Вивчаючи можливості формування програми розвитку аграрного сектору України за методикою SWOT-аналізу, Кропивко М.М. зазначає, що сильні і слабкі сторони, а також можливості й загрози варто визначати шляхом аналізу максимальної кількості думок і висновків респондентів за допомогою групових методів обробки інформації (анкетування, безпосереднього спілкування, опитування тощо). При цьому головним є виявлення позитивних і негативних факторів, які матимуть вплив на досягнення стратегічних цілей та завдань об'єкта дослідження [3, с. 71].

У рамках кожної із вказаних груп формується не більше десяти-дванадцяти лаконічних тверджень – висновків за результатами проведеної оцінки, здійснюється їх ранжування. Проте стандартну схему **SWOT-аналізу** варто модифікувати у бік чіткішого позиціонування соціально-економічних та екологічних пріоритетів. Вона повинна бути модифікована як у частині, що відображає стан зовнішнього середовища сільського розвитку, так і в тій частині, де аналізується соціо-еколого-економічний потенціал відповідної території. Принципова схема проведення SWOT-аналізу досліджуваного процесу наведена на рис. 2. Такий підхід у подальшому дозволить скоротити кількість виявлених проблем за рахунок виключення з їх складу тих, що незначною мірою впливають на досягнення цілей.

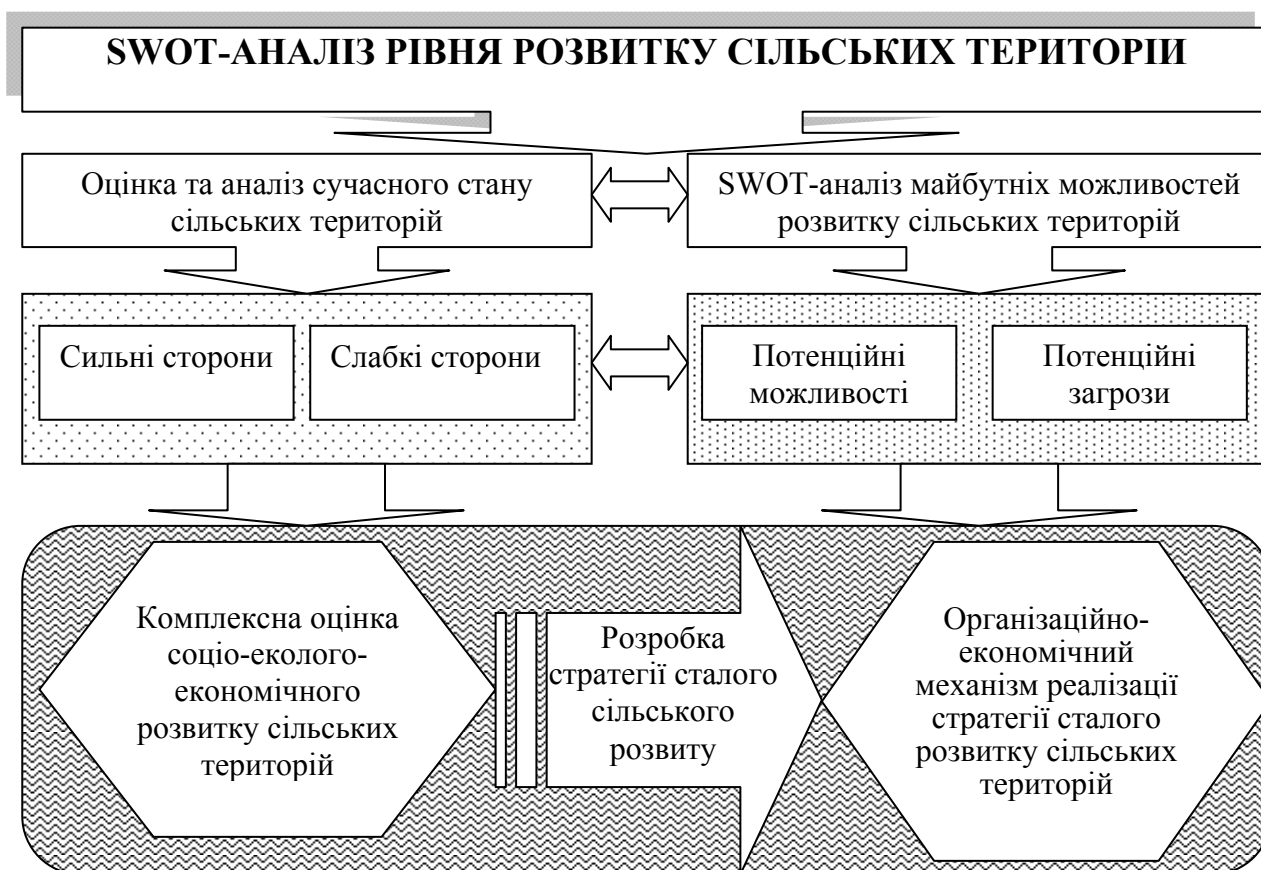

Рис. 2 Алгоритм SWOT-аналізу сталого розвитку сільських територій

Аналітична мета SWOT-аналізу сільського розвитку – це виявлення внутрішніх сильних сторін, які дають змогу системі забезпечення сталості розвитку сільських територій, з одного боку, скористатися можливостями, що існують у зовнішньому середовищі, а з іншого – забезпечити відвертання зовнішніх загроз, незважаючи на слабкі сторони.

Практична доцільність здійснення SWOT-аналізу полягає в тому, що він визначає стратегічні орієнтири розвитку сільських територій Волинської області, дозволяє обґрунтувати стратегічні цілі та сформулювати оперативні. За його допомогою ідентифікуються головні переваги та можливі перешкоди сільського розвитку. Реалізуючи певні стратегічні кроки та працюючи над слабкими сторонами, змінюючи певним чином свою стратегію державної аграрної політики в сфері сільського розвитку, держава може перетворити загрози на сприятливі стратегічні альтернативи.

Проведений аналіз факторів внутрішнього й зовнішнього середовища та ранжування їх за рівнем впливу на соціо-еколого-економічний розвиток сільських територій Волині дозволив сформулювати конкретний перелік його слабких і сильних сторін (табл. 2, 3.)

Таблиця 2. – Сильні сторони (Strengths) розвитку сільських територій Волинської області України

<i>№ п/п</i>	<i>Особливості, які є основою для подальшого сталого розвитку території</i>
1.	Зручне територіально-географічне та прикордонне розташування
2.	Сприятливі природно-кліматичні умови, унікальний природний, екологічний та ресурсний потенціал, різноманітна й багата мінерально-сировинна база
3.	Наявність потужного виробничого сільськогосподарського потенціалу та переробних потужностей
4.	Прибуткове виробництво сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях зони Лісостепу області
5.	Активізація інвестиційних процесів та розвиток міжнародного співробітництва в окремих ОТГ
6.	Значний досвід та професіоналізм сільськогосподарських працівників, наявність кваліфікованої та дешевої робочої сили
7.	Поступовий розвиток об'єктів соціальної інфраструктури, діюча програма «Власний дім»
8.	Розвинута мережа інформаційно-консультаційного та консалтингового призначення, комерційних банків, кредитних спілок
9.	Наявність стратегії соціально-економічного розвитку Волинської області до 2020 р.
10.	Розробка та втілення державних програм підтримки сільськогосподарських товаровиробників, в т.ч. власників ОСГ
11.	Високий інноваційно-освітній та науковий потенціал, наявність науково-дослідної бази в сільській місцевості (Волинська ДСГДС НААН з мережею, Поліська дослідна станція ННЦ «Інститут ґрунтознавства і агрохімії ім. Соколовського» та ін.)
12.	Історичні тенденції, традиції та бажання ведення сільськогосподарського виробництва, менталітет місцевого сільського населення

Інформаційною базою отриманих результатів дослідження слугували результати авторського соціологічного опитування, інформація в засобах масової інформації, матеріали Державного управління статистики у Волинській області, дані Департаменту АПР Волинської облдержадміністрації, наукові публікації з даної проблеми та ін. Так, до сильних сторін сільського розвитку Волині віднесено: володіння значним природно-ресурсним потенціалом та вигідне географічне розташування, межування із країнами Європейського Союзу та Білоруссю; прибуткове ведення виробництва в аграрних формуваннях Володимир-Волинського, Горохівського, Луцького, Локачинського, Іваничівського районів, які повинні стати економічною базою розвитку сільських територій; відсутність заборгованості по заробітній платі; поступове зростання доходів сільських жителів та поступова розбудова соціальної інфраструктури, зокрема ремонт доріг; розвинуте транспортно-комунікаційне та логістичне сполучення; позитивні тенденції до розвитку вертикальної і горизонтальної інтеграції в аграрному секторі (успішне функціонування сільськогосподарських та переробних підприємств, які входять до Агропромислових груп «Пан Курчак» та «Вілія») тощо.

Таблиця 3. – Слабкі сторони (Weaknesse) розвитку сільських територій Волинської області

<i>№ п/п</i>	<i>Особливості, які ускладнюють подальший розвиток території</i>
1.	Глибока соціально-демографічна криза (низька народжуваність, висока смертність, захворюваність, депопуляційні процеси тощо)
2.	Зовнішня і внутрішня міграція осіб працездатного віку, занепад віддалених поліських сіл
3.	Високий рівень безробіття, незбалансованість ринку робочої сили, низький офіційний попит на працівників аграрної сфери
4.	Низький рівень матеріальної мотивації праці та доходів сільських домогосподарств
5.	Непередбачуваність змін у політичному, правовому та економічному середовищі держави
6.	Недостатня фінансова підтримка аграрних товаровиробників, зокрема фермерських господарств й низька поінформованість селян про її напрямки
7.	Низька ефективність і часто нераціональне й нецільове використання інвестиційних коштів
8.	Незадовільний стан матеріально-технічної бази окремих аграрних підприємств та сільських домогосподарств
9.	Нерівномірний розвиток галузей сільського господарства в розрізі природно-економічних зон досліджуваної території
10.	Часто нераціональне використання природних ресурсів (земельних, лісових, водних та ін.)
11.	Недостатньо розвинена система інноваційно-інвестиційної інфраструктури
12.	Негативний вплив на розвиток сільських територій наслідків аварії на Чорнобильській АЕС

До слабких сторін розвитку сільських територій Волинської області відносять: критичну соціально-демографічну ситуацію на селі (зокрема в Перехідній зоні); високий рівень як внутрішньої так і зовнішньої міграції поліського сільського населення, особливо молоді; низький рівень заробітної плати в аграрних формуваннях і диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Крім того, непередбачуваність розвитку сільського господарства, незавершеність земельної реформи та високий ступінь ризику зумовлюють низьку інвестиційну привабливість сільських територій; відбувається руйнування сільської поселенської мережі, втрачається функціональна приналежність малих населених пунктів; знижується доступність сільського населення до соціально-побутових послуг; загострюється проблема бідності.

Потенційні загрози для сталого соціально-економічного розвитку сільських територій Волині пов'язані із: погіршенням політичної та економічної ситуації в державі та відповідно в регіоні; відсутністю відповідної інфраструктури аграрного ринку, зокрема недостатньою кількістю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; відтоком працездатного населення із сільських територій і зростанням зайнятості осіб пенсійного віку; високим рівнем процентних ставок за банківськими кредитами для оновлення матеріально-технічної бази та розширення виробництва; скорочення державних виплат з підтримки розвитку окремих галузей тощо. Крім того, ряд загроз для розвитку сільських територій пов'язані із наслідками адміністративної децентралізації, яка передбачає передачу влади на місця, а саме: планування, формування та розподіл бюджету; розвиток освіти й медицини; обслуговування транспорту й доріг; створення нових об'єктів виробничої, ринкової та соціальної інфраструктури; що часто стає «головним болем» об'єднаних сільських територіальних громад, які часто не мають досвіду у вирішенні таких проблем (рис. 3.).

Надзвичайно важливим для забезпечення сталого розвитку сільських територій Волині є використання всіх потенційних можливостей, перелік яких наведений на рис. 4. Найреальнішими майбутніми особливостями, які сприятимуть сільському розвитку досліджуваного регіону є:

✓ *по-перше*, максимальне використання європейського досвіду у сприянні розвитку сільських територій;

✓ *по-друге*, диверсифікація аграрного підприємництва та поширення несільськогосподарських видів діяльності;

✓ *по-третє*, можливість розвитку органічного землеробства та виробництво екологічно чистої продукції;

✓ по-четверте, широке залучення грантових коштів для реалізації проектів місцевого розвитку сільських територіальних громад на основі фандрейзингу.

Рис. 3. Потенційні загрози та ризики (*Threats*) для розвитку сільських територій Волинської області

Крім того, доцільним вбачається максимальне використання переваг здійсненої децентралізації на основі *руралізації*, що передбачає максимальне наближення місцевої влади до сільської спільноти, підвищення якості управлінських послуг і залучення місцевих жителів до процесу прийняття управлінських рішень щодо розвитку кожної окремої сільської території. Руралізація місцевого самоврядування означає фокусування на сільських аспектах розвитку та його посилення у діяльності місцевого самоврядування з метою покращення можливостей для прогресу сіл у складі об'єднаних

територіальних громад. Запропоновані заходи і способи руралізації місцевого самоврядування за нинішнього реформування в Україні відповідають європейському підходу «*rural proof-ing*» (селоцентризм), і цей підхід реалізується у рамках європейської політики сільського розвитку [4, с. 105].

Рис. 4. Потенційні можливості (*Opportunities*), сприятливі для розвитку сільських територій Волині

Результати проведеного *SWOT*-аналізу дозволяють створити початкову інформаційну базу для її наступної обробки, дають змогу адекватно оцінити рівень розвитку сільських територій, виявити переваги та визначити напрямки подальшого прикладання зусиль щодо досягнення сталого розвитку сільських територій регіону з дотриманням принципів рівноважності, збалансованості, гармонійності, стабільності, конкурентоспроможності та забезпечення продовольчої безпеки (рис. 5.). Таким чином, аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища сільського розвитку – це дуже важливий і складний етап державної аграрної політики. Він вимагає уважного аналізу процесів, що відбуваються на селі, оцінки чинників і встановлення зв'язку між ними й сильними та слабкими сторонами соціо-еколого-економічної системи життєзабезпечення сільського населення, а також можливостями й загрозами зовнішнього середовища.

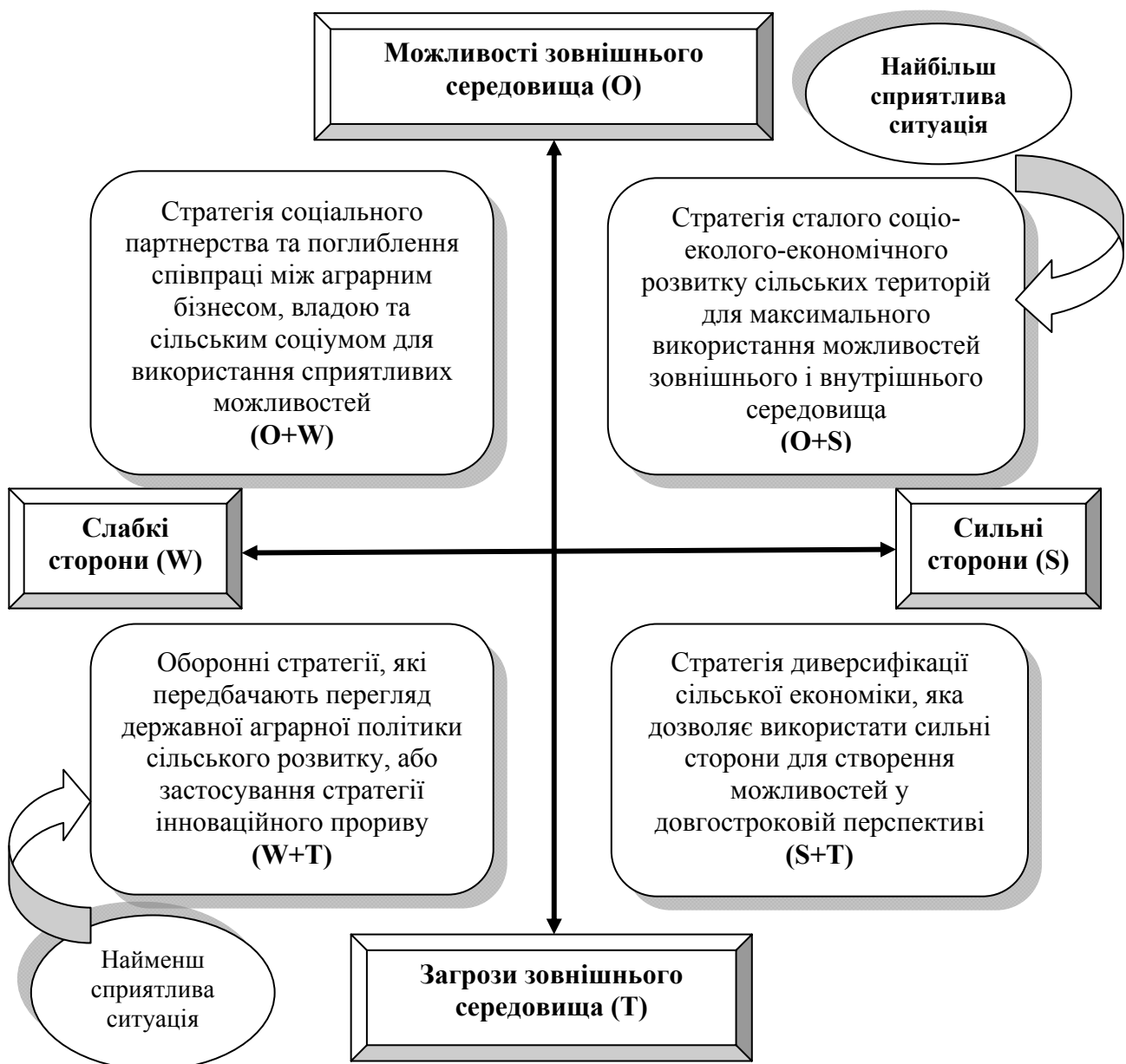

Рис .5. Стратегічні альтернативи розвитку сільських територій Волинської області

Як свідчать основні результати даних досліджень, методи та прийоми стратегічного управління, зокрема *PRESTCOM*- та *SWOT*-аналіз дозволяють просто та логічно продемонструвати взаємозв'язок зовнішніх та внутрішніх чинників соціально-економічного розвитку сільських територій, здійснити оцінку потенційних можливостей у сфері сільської економіки не лише окремих територій, а й держави в цілому. За допомогою використання вище вказаних інструментів стратегічного аналізу можна визначити, наскільки поточна стратегія розвитку сільських територій відповідає внутрішнім ресурсам, забезпечує відвертання зовнішніх загроз, незважаючи на слабкі сторони розвитку села.

Незважаючи на систему розроблених державних концепцій, програм та заходів щодо розвитку аграрного сектора економіки, сучасний соціо-еколого-

економічний стан сільських територій Волинської області та України в цілому, характеризується низкою проблем, які вимагають нагального вирішення. Існуючий рівень соціальної інфраструктури села створює реальні передумови для погіршення демографічної ситуації; низький рівень якості життя сільського населення та їх матеріальне забезпечення спричиняють зростання безробіття й міграційні процеси; недосконале трудове законодавство зумовлює посилення соціальної диференціації й зниження трудової активності тощо.

Глиbokі зміни в аграрній сфері економіки призвели до погіршення екологічної ситуації, яка характеризується нераціональним використанням енергії та природно-сировинних ресурсів; деградацією земельного, водного і лісового фонду; недотриманням науково обґрунтованих систем землеробства; поширенням ерозійних процесів; знищенням біорізноманіття; неоптимальністю структури сільськогосподарських ландшафтів та ін.

Сталість розвитку сільських територій формується під дією негативних чинників економічного характеру, основними з яких є: монофункціональність аграрного сектору; обмеженість фінансових ресурсів місцевих бюджетів; низька державна підтримка інноваційно-інвестиційних процесів; недостатня співпраця з міжнародними фінансовими інституціями; неефективне функціонування особистих селянських та сімейних фермерських господарств; відсутність мотивації до диверсифікації та розвитку аграрного підприємництва на селі; недостатній розвиток інфраструктури аграрного ринку тощо.

За результатами проведеного дослідження встановлено існування низки проблем інституціонального характеру: недосконалість діючої системи управління розвитком сільських територій; відсутність узгодження економічних інтересів держави і суб'єктів господарювання; низький рівень розвитку партнерства між державою, агробізнесом та сільськими територіальними громадами; декларативний характер більшості державних програм та запропонованих стратегій щодо розвитку сільських територій. Нагального вирішення вимагає проблема створення сприятливих культурно-побутових та життєвих умов для сільських мешканців, покращання їх освітнього рівня та якості медичного обслуговування; збереження і активне пропагування історико-культурної спадщини задля відродження самобутніх національних традицій поліського краю.

Процес формування та реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій Волині, на нашу думку, полягає у визначенні кінцевої стратегічної мети розвитку досліджуваної території як певної інтегрованої системи. Інтегрованою вона є за рахунок того, що складається із сукупності складових соціально-демографічного, екологічного, організаційно-виробничого, культурно-виховного, інституціонального характеру. Вище зазначене вимагає

системного підходу щодо розробки дієвого організаційно-економічного механізму реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій, в якому буде врахована регіональна специфіка та цільові орієнтири сільського розвитку Волинської області.

На основі здійсненої оцінки та аналізу сучасного стану, рівня та динаміки сталого сільського розвитку природно-економічних зон Полісся, Лісостепу та Перехідної зони досліджуваної території (див. розділ. 3), **стратегічною метою розвитку сільських територій Волині** визначено істотне підвищення рівня життя його населення на основі раціонального використання виробничо-ресурсного потенціалу, поліпшення еколого-економічної ситуації, зростання духовного та культурного рівня сільських жителів, забезпечення добробуту нинішніх та запасу міцності для прийдешніх поколінь з дотриманням рівноважності, збалансованості, гармонійності, стабільності, конкурентоспроможності та продовольчої безпеки країни.

Враховуючи те, що регіональна стратегія сталого розвитку сільських територій Волині є складовою частиною загальнодержавної і від правильності обраних пріоритетів залежить результативність її реалізації, доцільним вбачається розкриття питання вибору та структуризації цілей. Досліджуючи проблеми регіональної політики сталого розвитку, Герасимчук З.В., наголошує, що формування системи цілей передбачає визначення головної мети з наступним її дезагрегуванням на ієрархічну множину конкретних цілей [5, с. 417]. З метою вибору дієвих стратегічних (довгострокових) та операційних цілей, розробки й обґрунтування системи конкретних заходів, визначення виконавців і відповідальних, доцільно використати метод структуризації, який полягає у побудові «дерева цілей». Розробка «дерева цілей» передбачає ранжування цілей розвитку сільських територій Волинської області залежно від їх важливості, першочерговості; дозволяє виявити супідрядність за рівнями ієрархії; встановити простоту чи складність досягнення; визначити місце і роль запропонованих заходів у досягненні мети сталого сільського розвитку досліджуваного регіону.

Як відомо, цілі стратегії повинні вписуватись у трьохвекторну структуру: функціональний напрямок, часова визначеність та місце реалізації й включати 3-4 рівні ієрархії. Аналізуючи підходи вітчизняних вчених [6, с. 101; 7; 8] й зарубіжних фахівців [9, 10] до структуризації цілей стратегій розвитку різних об'єктів дослідження вважаємо, що:

➤ *перший рівень* довгострокових цілей повинен визначатись стратегічною метою розвитку сільських територій Волині;

➤ *другий рівень* – це система операційних цілей, які спрямовані на реалізацію стратегічної мети;

➤ *третій* формується на основі конкретизації та визначення часткових цілей первинної ланки;

➤ *четвертий рівень* буде встановлений за допомогою деталізації основних завдань та конкретизації заходів, що забезпечать сталість соціально-економічного розвитку сільської місцевості досліджуваного об'єкту.

Саме вони і будуть вважатись цілями низового рівня, спрямованими на формування інструментів та важелів організаційно-економічного механізму реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій.

На нашу думку, для побудови «дерева цілей» сталого сільського розвитку, не варто використовувати будь-яку формалізовану та запропоновану для застосування структуру, оскільки визначення цілей різного ієрархічного рівня, їх співвідношення та підпорядкованість визначаються особливостями сільської економіки. Проте основними вимогами до побудови такої моделі є (рис. 6.).

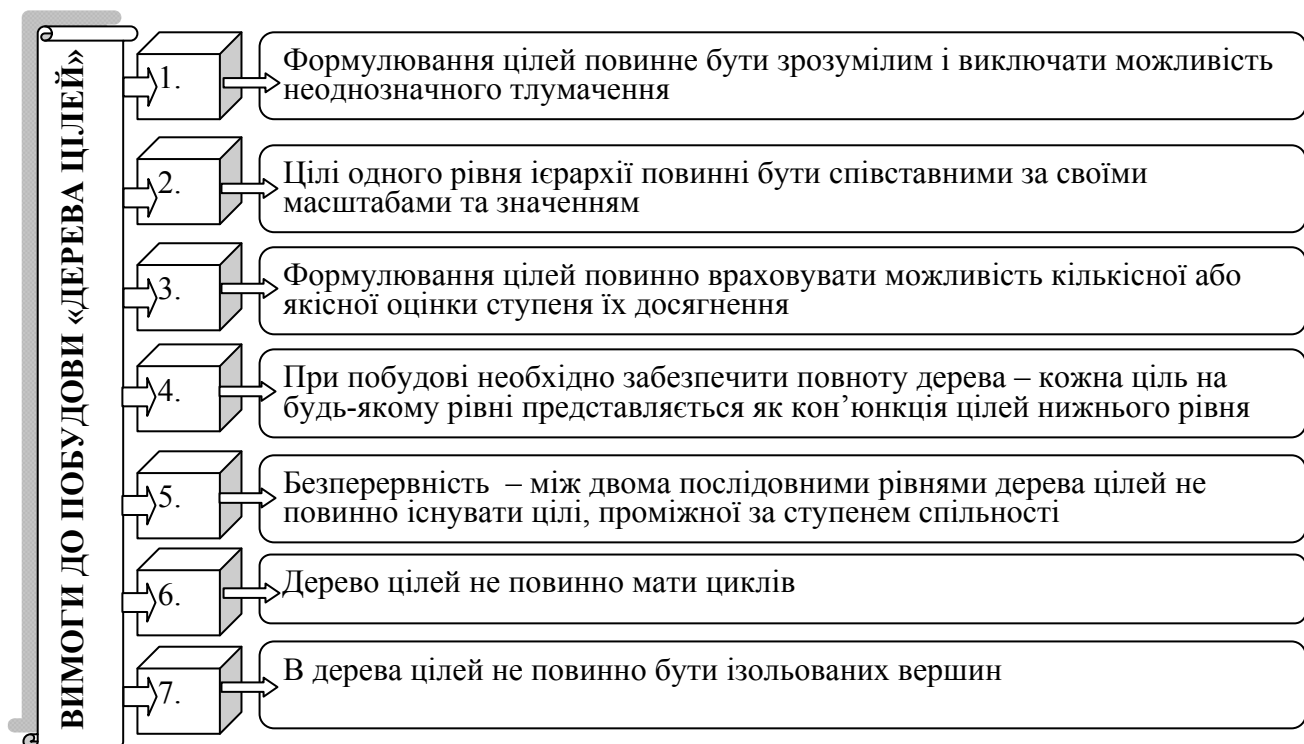

Рис. 6. Система основних вимог до побудови моделі «дерева цілей» стратегії сталого сільського розвитку

Джерело: побудовано на основі [5, с. 420; 8].

На рис. 7. наведено «дерево цілей» розробленої та обґрунтованої стратегії сталого сільського розвитку досліджуваного регіону в умовах євроінтеграції, яка базується на результатах проведеного *PRESTCOM*- та *SWOT*-аналізу і містить чотири основні операційні цілі: соціально-демографічного; організаційно-економічного; природоохоронного; культурно-освітнього характеру.

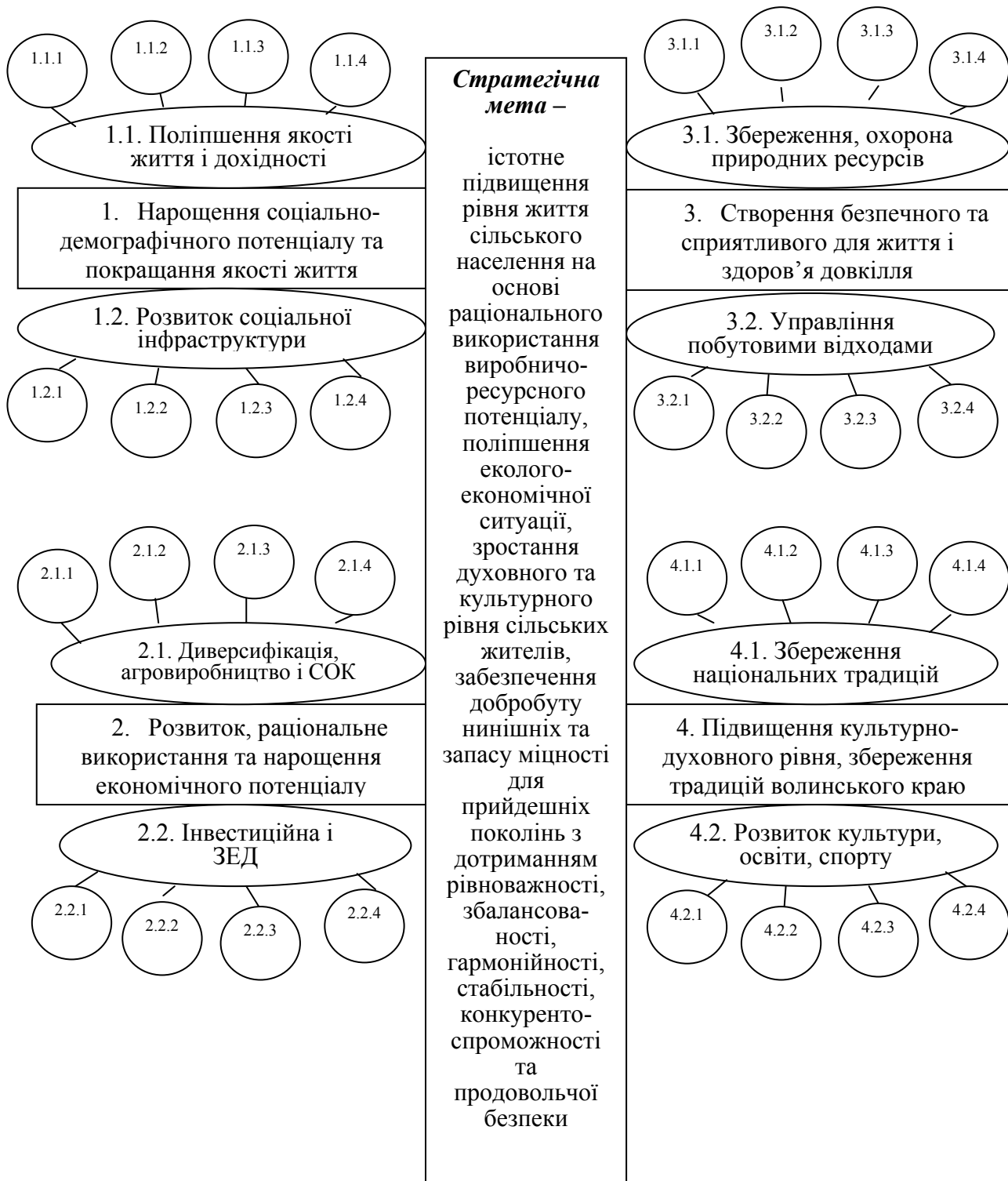

Рис. 7. «Дерево цілей» стратегії сталого розвитку сільських територій Волинської області в умовах євроінтеграції

Соціальна складова політики сільського розвитку в Україні пов'язана з необхідністю подолати занепад та вдосконалити сільську інфраструктуру. В цьому контексті справедливо зазначають Малік М.Й. та Хвесик М.А., що соціальний фактор повинен бути домінуючим у формуванні оновленого сільського середовища, а економічна складова повинна розглядатись як інструмент досягнення поставлених цільових орієнтирів розвитку аграрної

сфери [11, с. 6-7]. Вважаємо, що першочергового вирішення вимагають саме соціально-демографічні проблеми сільських територій Волинської області. На рис. 8. наведено операційні цілі та конкретизовано заходи щодо забезпечення зростання соціально-демографічного потенціалу досліджуваної місцевості. Поліпшення демографічної ситуації на селі можна досягти лише за умови активного впливу держави на природний приріст населення шляхом удосконалення системи і механізму стимулювання народжуваності на селі. Крім того, саме держава повинна гарантувати соціальні права громадян, які встановлені Конституцією України, забезпечуючи зайнятість населення шляхом удосконалення ринків праці та регулювання міграційних процесів.

Доцільним вбачається створення системи моніторингу соціальної безпеки на сільських територіях. Відомий вітчизняний вчений Пирожков С.І. зазначає, що соціальна безпека – це результат ефективної соціальної політики, яка має застерігати суспільство від соціальних вибухів, відкритих і прихованих виявів громадської непокори та інших конфліктних ситуацій, сприяти підвищенню конкурентоздатності українського працівника за європейськими та світовими стандартами [12, с. 95]. Досліджуючи стратегічні пріоритети розвитку сільських територій Залізко В.Д. конкретизує, що соціальна безпека сільських територій – це такий стан їх економічної безпеки, який в змозі захистити соціальні інтереси сільського населення та сприяти сталому розвитку сільської соціальної інфраструктури, базових систем життєзабезпечення відповідно до потреб науково-технічного прогресу із збереженням навколишнього середовища [13, с. 273]. Вважаємо, що однією із загроз для соціальної безпеки на селі є саме бідність населення.

Тому підвищення матеріальної забезпеченості та покращання умов проживання сільського населення Волині є гарантією забезпечення високого рівня та якості життя селян. Лише створення нових робочих місць; підвищення мотивації праці та забезпечення соціального захисту; розробка системи сприяння підвищенню платоспроможного попиту населення; надання дорадчих послуг з питань зайнятості та самозайнятості, навчання та профорієнтація сільської молоді дозволять вирішити соціальні проблеми забезпечення сталості розвитку сільських територій.

Довгострокова ціль 1. Нарощення соціально-демографічного потенціалу

Мета – запровадження високих соціальних стандартів життя, праці та відпочинку сільських мешканців

Операційні цілі

Поліпшення якості життя сільського населення

Створення робочих місць, підвищення мотивації праці та забезпечення соціального захисту

Надання лояльних послуг з питань зайнятості та самозайнятості, навчання та профорієнтація сільської молоді

Розвиток агротуризму, що забезпечить зайнятість та дозволить пізнати історико-культурну спадщину й рекреаційні ресурси

Розробка системи моніторингу з питань і проблем соціального захисту сільського населення регіону

Розв'язання демографічних проблем та реформування ринку праці

Забезпечення соціальних стандартів життя сільського населення відповідно до європейських нормативів

Розвиток соціальної інфраструктури села

Поліпшення житлових умов громадян, що мешкають в сільській місцевості, у тому числі молодих сімей і молодих фахівців

Підвищення рівня надання комунальних, побутових та інформаційно-консультативних послуг

Розвиток мережі закладів інженерної інфраструктури в сільській місцевості

Державна підтримка комплексної компактноі забудови сільських поселень

Створення сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Розробка та об'єднання програм капітального ремонту та реконструкції сільських доріг

Розробка та впровадження енергозберігаючих технологій в комунальних закладах

Рис. 8. Система операційних цілей та заходів щодо зростання соціально-демографічного потенціалу сільських територій Волинської області на перспективу

Важливим напрямом нарощення соціально-демографічного потенціалу є розвиток соціальної інфраструктури села. Доцільним вбачається формування нових принципів житлової політики на селі шляхом стимулювання житлового будівництва, особливо молодіжного; урізноманітнення форм та джерел його фінансування; створення ринку будівельних матеріалів та послуг для сільського населення тощо. Результати втілення напрямів цільової Програми підтримки індивідуального будівництва на селі «Власний дім» у Волинській області на 2012-2017 рр. підтверджують необхідність її продовження. У 2017 р. було передбачено 11,65 млн грн, в тому числі: з державного бюджету – 1,80 млн грн; обласного – 5,95 млн грн; районних – 3,86 млн грн; ОТГ – 33 тис. грн. За рахунок коштів бюджетів всіх рівнів: надано кредитів на суму 6446 тис. грн.; введено 47 житлових будинків загальною площею 5640 м²; надано кредитів на суму 1705 тис. грн на реконструкцію 32 житлових будинків; надано кредитів на суму 1601 тис. грн на придбання 15 житлових будинків та ін. [14].

Крім того, вимагає удосконалення існуюча система комунально-побутового та інженерного обслуговування сільського населення за рахунок розвитку множинності форм її організації. Розвиток дошкільної, шкільної та професійної освіти повинен відповідати потребам розвитку конкретних сільських територій окремих регіонів, адміністративно-територіальних одиниць. В контексті даного дослідження варто підтримати Прокопу І.В., який вважає, що витрати на освіту, охорону здоров'я, культуру тощо в розрахунку на одного споживача послуг у сільській місцевості мали б бути визначені на вищому рівні, ніж у містах, і диференційовані залежно від регіональних особливостей сільського розселення. Специфіка сільської місцевості повинна враховуватись при реалізації заходів з оновлення і розвитку дорожньо-транспортної та інших видів інженерної інфраструктури, підтримки розвитку малого підприємництва, підготовки фахівців для аграрного сектору та соціальної сфери [15, с. 128-129].

Основою економічної складової сталого розвитку сільських територій є раціональне використання наявного природно-ресурсного та людського потенціалів задля гарантування продовольчої безпеки держави. Досліджуючи складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки, Лопатинський Ю.М. та Буринська О.І. зазначають, що задоволення економічної складової за рахунок високої рентабельності та прибутковості суб'єктів аграрного виробництва сприятиме розвитку економіки держави в цілому, адже аграрна сфера є частиною загальної економічної системи країни та пов'язана з іншими секторами економіки складними багатосторонніми зв'язками [16, с.96]. Вважаємо, що функціонування високоефективного та конкурентоспроможного

як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрного сектору дозволить забезпечити стабілізацію та економічне піднесення сільських територій Волині.

На рис. 9. наведено операційні цілі та конкретизовано заходи щодо розвитку та нарощення економічного потенціалу сільської місцевості на основі диверсифікації аграрного підприємництва, розвитку безпосередньо сільськогосподарського виробництва, обслуговуючої кооперації, агротуризму, інноваційної, інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Значення аграрного підприємництва для розвитку сільських територій досліджуваного регіону, передусім малого чи середнього, полягає в тому, що воно, будучи провідним сектором економіки в умовах ринку, забезпечує населення товарами та послугами повсякденного попиту, має високу мобільність та швидко реагує на зміни ринкової кон'юнктури, створює додаткові робочі місця та забезпечує стабільність доходів сільських жителів.

В умовах подальшого зростання безробіття та міграційних процесів на селі актуалізується проблема розвитку диверсифікації сільськогосподарського виробництва та розширення самостійної зайнятості. Справедливо зазначає Малік М.Й., що перспективи розширення сфери сільської зайнятості пов'язані з розвитком двох, на перший погляд суперечливих, а насправді взаємопов'язаних процесів. *Перший* – відродження сільськогосподарського виробництва, зокрема його традиційних і, як правило, трудомістких галузей (м'ясного і молочного скотарства, льонарства, овочівництва тощо). Причому відродження не на базі застарілих технологій, а на основі нових технологій та інноваційного розвитку. Другий процес – деаграризація сільської економіки – зменшення у її структурі частки аграрного виробництва й розвиток різних видів диверсифікації [17, с. 96]. Це підтверджується досвідом функціонування окремих сільгосптоваровиробників, які обрали цей вектор розвитку. Фермерське господарство «Вест Фенікс», яке знаходиться у Любомльському районі та займається вівчарством й вирощуванням страусів. Наразі у господарстві налічується близько 500 овець німецької (мерино-фляйш), французької (олібс, тексель) та англійської (суффольк) м'ясних порід та 56 голів страусів. Проте основним напрямом господарської діяльності фермер обрав вирощування лохини (саджанці вирощуються у власній сучасній лабораторії). В подальшому саджанці лохини планують вирощувати на площі понад 150 га. Ще у 2015 р. інвестор створив 23 нових робочі місця та дав роботу місцевим сільським жителям. Протягом 2016-2017 рр. було вкладено у виробництво інвестиції у розмірі понад 40 мільйонів гривень.

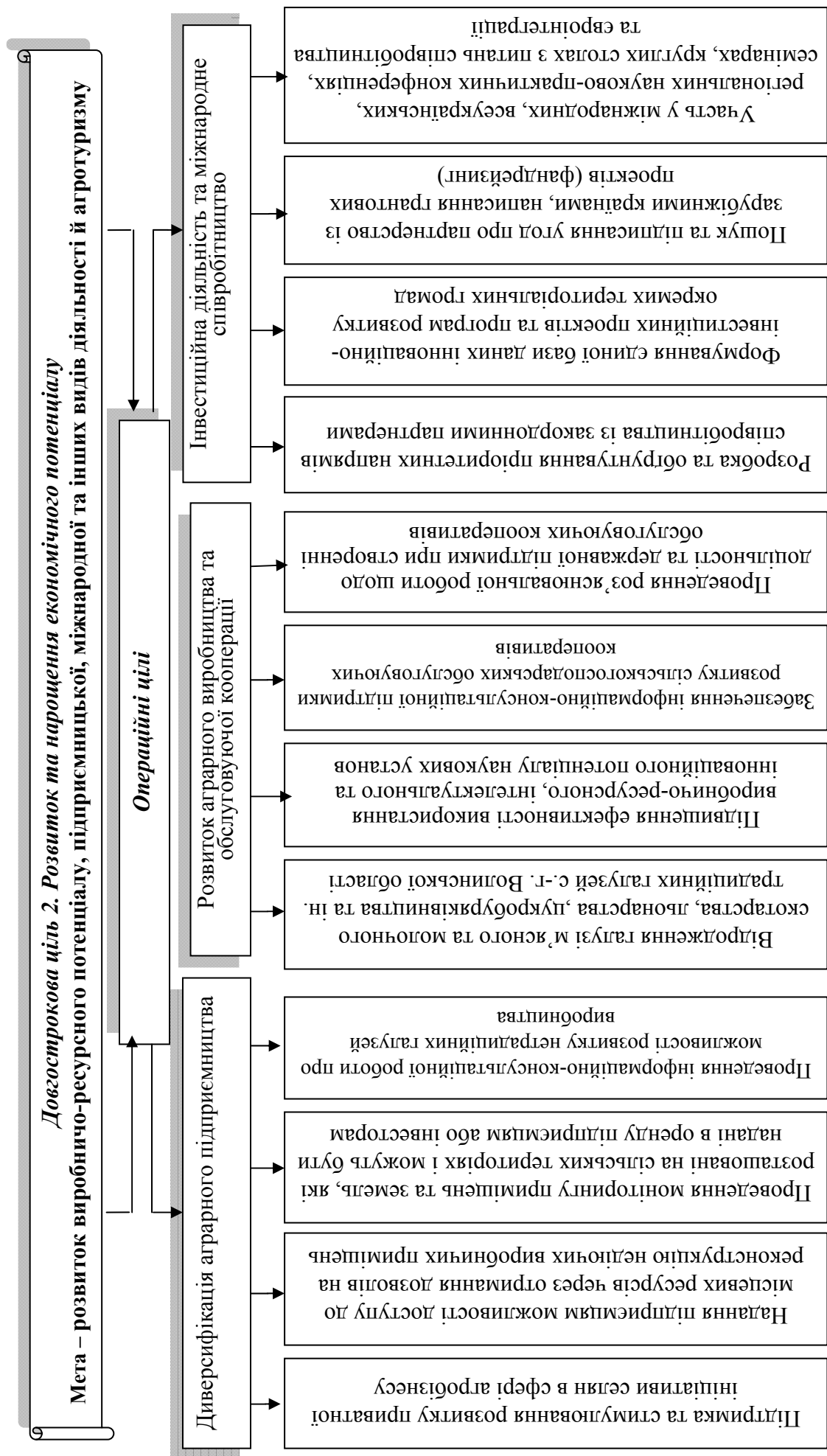

Рис. 9. Операційні цілі та заходи щодо забезпечення розвитку економічної складової сільських територій Волинської області

Як було зазначено вище, поліський край має певні особливості для ведення сільського господарства, яке на цих територіях тісно пов'язане з специфікою ґрунтово-кліматичних умов. Тому тут немає можливості для отримання високих врожаїв зернових чи технічних культур. У фермерському господарстві «ХАН-КО» Старовижівського району, яке знаходиться на території Дубиченської сільської ради, швидкими темпами відроджується скотарство. Фермерське господарство має в оренді 500 га угідь. Для випасу великої рогатої худоби є природне пасовище. У попередні роки господар закупив теличок на дорошування та, скориставшись перевагами з обласного бюджету, на сьогодні має продуктивне стадо корів. Аграрії на Поліссі це – одні із основних роботодавців для сільського населення, це люди, які підтримують життя села та його мешканців, турбуються про благоустрій навколишніх земель. Неповдалік від пасовища, у с. Лютка знаходиться кошара ФГ «ХАН-КО», яка обладнана доїльною установкою на 6 корів, приміщенням для доярок, холодильною установкою та електропостачанням. Щоденно фермер отримує понад 300 літрів молока, яке реалізовує на переробне підприємство. Варто відмітити позитивний досвід диверсифікації аграрного виробництва у ФГ Глинюка В.Ф., яке знаходиться в с. Тристені Рожиченського району, де поряд із зерновим виробництвом розвивається свинарство та племінне скотарство.

На території Волинської області швидкими темпами розвивається ягідництво. За 2015-2017 рр. доходи від виробництва ягід вирости більш як втричі, у порівнянні з попереднім періодом. Для заморожки та зберігання продукції лише в Старовижівському районі функціонує 4 холодильники загальною потужністю понад 500 тонн. В ТзОВ «Україна-Голд-Сад» Любомльського району щороку зростають врожаї ягідних культур, зокрема смородини й малини. В ТзОВ «Хайбері» Маневицького району посаджено 276 га ягідних культур: в тому числі серед ягідників: кущі смородини – 170 га; полуниці – 33 га; малини – 19 га, серед садів: ягода вишні – 52 га та горіх – 2 га. Крім того, в господарстві вирощують овочі: капусту, перець столовий, баклажани. Під час сезонного збору урожаю ягід, тут щодня працює близько 1000 робітників.

В останні роки в області набуло поширення вирощування горіхів та фундуку. Найбільшими товаровиробниками є фермерські господарства «Агроорганік», «Олімп», «Михальчук», «Валентино» та «Мельників сад», які працюють під брендом «Фундук Волині». Для диверсифікації аграрного виробництва фермерських господарств в області пропонується культура ревінь,

яка має гарантований збут, адже Європа з 2019 року відмовляється від синтетичного оцту і переходить на натуральні консерванти. А, як відомо, ревінь має високу кислотність. Нині в області вже займаються вирощуванням ревеню СП «POLKOGROUP», ФГ «Мельників сад», ФГ «Трасковських».

Проведене дослідження свідчить, що на сільських територіях Волині здійснюється диверсифікація сільськогосподарської діяльності через виробництво таких видів нетрадиційної продукції: в рослинництві – це вирощування, переробка, зберігання та реалізація полуниці, малини, ожини, лохини, смородини, енергетичної верби; в тваринництві – розведення страусів, перепелів, павлінів, в'єтнамських свиней, равликів тощо. Спостерігається активний розвиток місцевих промислів – збір та реалізація лісових ягід, грибів, лікарської сировини, мисливство, рибальство. Надання підприємцям можливості доступу до місцевих ресурсів, через отримання дозволів на реконструкцію недіючих виробничих чи інших приміщень, дозволить розвивати нові форми підприємництва на селі. Для досягнення позитивних результатів сільського розвитку логічно запропонувати пріоритетні напрями диверсифікації сільськогосподарських підприємств, організацій та господарств населення (рис. 10).

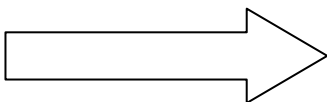
Рівень розвитку			
<i>Сфери аграрної економіки</i>	<i>Сільськогосподарські підприємства</i>	<i>Сільськогосподарські організації</i>	<i>Особисті селянські господарства</i>
Оптово-роздрібні ринки сільськогосподарської продукції		- торгово-закупівельні пункти; - дорадчі служби; - сільськогосподарська споживча (виробнича, збутова, страхова, кредитна та інші форми) кооперація; - агросервісні організації	
Організація діяльності суміжних галузей (лісівництво, рибництво, агротуризм тощо)	Розвиток переробної харчової промисловості (молочної, м'ясної, овочеконсервної, борошномукомольної, олієжирової, комбікормової та ін.)	<i>Малий бізнес:</i> млини; переробні цехи, плодосушарки тощо	
Розвиток біоенергетики	Готельний бізнес, етнографічний та сільський аграрний туризм	Сільські промисли та ремесла. Заготовка лікарських рослин, лісових ягід, грибів.	
		Здача молока та іншої сільськогосподарської продукції	Розвиток ягідництва, садівництва, рибальства, бджолярства та ін.
Формування сфери агроосвітніх послуг			

Рис. 10. Пріоритетні напрями диверсифікації сільськогосподарських підприємств, організацій та ОСГ Волинської області

Джерело: сформовано за даними [18, с. 221].

Вважаємо, що в сучасних умовах мотивованими до диверсифікації є як підприємства, так і особисті селянські господарства, за наявності додаткових ресурсів. Водночас, є низка причин, які перешкоджають диверсифікації. Невисокий рівень доходів членів домогосподарств обмежує можливості здійснення несільськогосподарської або урізноманітнення сільськогосподарської діяльності, адже започаткування нового бізнесу вимагає додаткових витрат.

Проведені нами детальні дослідження у 2011-2013 рр. з проблем розвитку зайнятості на Волині, свідчать, що в регіоні існують історичні, соціально-психологічні та організаційно-економічні передумови для успішної діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), як однієї з найбільш перспективних складових інфраструктури аграрного ринку, що покликана задовольняти економічні та соціальні інтереси дрібних товаровиробників.

В області станом на 1.01.2018 р. зареєстровано 26 СОК, проте з них **функціонує – лише 17**. За видами діяльності вони багатофункціональні, надають послуги з обробітку землі, заготівлі молока, кормів, роботи млина, пилорами та інші. За 2017 рік надано послуг на суму 5,38 млн грн. Щодо фінансової підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, то відповідно до заходів «Комплексної Програми розвитку галузі АПК Горохівського району на 2016-2020 роки» для СОК «Степ» Горохівського району у 2017 р. проведено часткове відшкодування вартості придбаного обладнання – сепаратора, пастеризатора, ванни охолоджувача та сівалки (з обласного та районного бюджету спрямовано для кожного кооперативу по 167 тис. грн.).

Варто зазначити, що 10 листопада 2017 р. в обласній державній адміністрації відбулось підсумкове засідання Координаційної ради з питань впровадження *Спільного проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду – III»*, про який було вказано у розділі 2. В рамках проекту функціонують 4 обслуговуючі кооперативи: **«Датинська криниця»** (обробіток землі, заготівля кормів), **«Скарби Тура»** (послуги з фасування дерев'яних паливних брикетів) Ратнівського району та **«Бортнів – Екопродукт»** (обробіток ґрунту в тепличному господарстві) й **«Риковичі Агро Продукт»** (послуги по переробці та фасуванні зерна) Іваничівського району. Протягом 2015-2017 рр. на підтримку кооперативів в рамках програми, були виділені кошти ЄС та співфінансування з місцевих бюджетів всього:

✓ СОК «Бортнів – Екопродукт» Іваничівського району на загальну суму 1258,1 тис. грн, в тому числі кошти місцевих бюджетів – 103 тис. грн;

✓ СОК «Риковичі Агро Продукт» Іваничівського району на загальну суму 948,9 тис. грн; в тому числі кошти місцевих бюджетів – 64,7 тис. грн;

✓ СОК «Датинська криниця» Ратнівського району на загальну суму 1501 тис. грн, в тому числі кошти місцевих бюджетів – 85,8 тис. грн;

✓ СОК «Скарби Тура» Ратнівського району на загальну суму 1336,5 тис. грн, в тому числі кошти місцевих бюджетів – 75 тис. грн.

14 грудня 2017 р. в рамках проекту «Підтримка україно-польських ініціатив щодо розвитку садівництва та ягідництва у Волинській області» відбувся тренінг «Кооперація у сільському господарстві», де висвітлювались питання фінансової підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та створення нових.

Прикладом успішного втілення міжнародних програм транскордонного співробітництва в області є розвиток СОК «Бортнів Еко Продукт», в який об'єдналися жителі села Бортнів Поромівської об'єднаної територіальної громади Іваничівського району й займаються тепличним господарством та вирощуванням ягідних культур. Метою якого є обслуговування переважно своїх членів на засадах взаємодопомоги й економічного співробітництва. Кооператив був створений в рамках Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду», де за кошти придбано сільськогосподарську техніку та побудовано теплицю. Члени кооперативу мають в спільному обробітку 4 га малини та 1 га полуниці. З початку 2018 р. було вирощено та реалізовано членами кооперативу цибулю на перо, кріп, салати. На сьогодні в теплиці вирощуються ще й огірки та помідори.

Як було зазначено вище, у листопаді 2017 р. підписано грантову угоду на реалізацію в області проекту *«Ключ до успіху. Підвищення рівня доходів малих і середніх підприємств через розвиток обслуговуючої кооперації»*, який передбачає створення інформаційної бази виробників плодоовочевої продукції та 3 обслуговуючих кооперативів. Варто відмітити, що у 2018 р. сільськогосподарські товаровиробники Волинської області, які займаються вирощуванням картоплі та фундуку об'єдналися у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, до складу яких увійшли як власники ОСГ так і фермери, що планують працювати під брендами «Волинська картопля» та «Фундук Волині». На нашу думку, створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дозволить захистити інтереси власників особистих селянських та фермерських господарств Волинської області, вирішити проблеми із переробкою та реалізацією отриманої продукції, постачанням мінеральних й органічних добрив, насіння та садивного матеріалу, засобів захисту рослин та тварин, техніки й запчастин, ремонту та технічного обслуговування тощо, і як наслідок – забезпечить сільський розвиток регіону.

Характерною особливістю розвитку сільських територій Волинської області є чітко виражені регіональні диспропорції у показниках, які характеризують соціально-економічний розвиток зони Полісся, Лісостепу та

Перехідної зони. Результатом таких явищ є асиметричність розвитку територій, що в свою чергу посилює необхідність державної підтримки економічно відсталих районів. Наприклад, аграрна політика ЄС передбачає систему допомоги слаборозвинутим сільським регіонам, до категорії яких належать території з низькопродуктивними землями й екстенсивним їх використанням, низькою щільністю поголів'я худоби, високими затратами виробництва порівняно з іншими. До слаборозвинутих належать такі, де врожайність становить 80 % від середньої по країні, або прибуток від сільськогосподарського виробництва нижче 80 % середнього по країні.

В області розроблено «Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки» [19], яка активно впроваджується, про що свідчать дані табл. 4 та 5.

Таблиця 4. – Напрямки та рівень освоєння державного фінансування заходів «Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки» у 2016 р.

Напрямок	Обсяги фінансування
<i>Відшкодування відсоткової ставки по кредитах наданих на будівництво та реконструкцію міні-доїльних залів або молокопроводів фермерським господарствам, ОСГ і СПД.</i>	Передбачено 50 000 грн, використано 30553,28 грн на компенсацію відсотків за кредитами фермерському господарству «Глинюка В.Ф.» Рожищенського району за залученим кредитом на придбання обладнання для міні-доїльного залу.
<i>Відшкодування відсоткової ставки або комісії по кредитах наданих на будівництво та реконструкцію картопле-, овоче-, фруктосховищ та об'єктів переробки овочів суб'єктам господарювання.</i>	Передбачено 50 000 грн, відшкодовано відсотки 1473,0 грн фермерському господарству «Рідний Сад» Луцького району за залученим кредитом на придбання холодильного обладнання на будівництво фруктосховища.
<i>Відшкодування відсоткової ставки або комісії по кредитах, наданих на придбання тракторів потужністю не більшою ніж тяговий клас 1,4 та ряду причіпного інвентаря, який агрегується з ними для фермерських господарств, що мають в обробітку до 50 га землі і для власників ОСГ</i>	Передбачено 50 000 грн, використано 5734,19 грн 6 власникам ОСГ частково відшкодовано відсотки за залученими перехідними кредитами на придбання тракторів.
<i>Виплата дотації власникам ОСГ, які утримують три і більше корів</i>	У поточному році 2165 власників особистих селянських господарств отримали по 150 грн з обласного та аналогічну суму спрямовано з районного бюджетів/бюджетів ОТГ за утримання 8025 корів).
<i>Виплата дотації за утримання телиць та нетелів в ОСГ, які народилися в результаті штучного осіменіння, вирощені і утримувались в цьому господарстві до 2 – річного віку.</i>	Передбачено – 81,4 тис. грн, використано – 51,1 тис. грн (дотацію отримали 135 власників особистих селянських господарств за утримання 142 телиць).

продовж. табл. 4.	
<i>Дотація особистим селянським і фермерським господарствам, які мають в обробітку до 50 га землі, за посадки садів і ягідників</i>	Передбачено – 50 тис. грн, використано 20,25 тис. грн ФГ «Хоровця» Ківерцівського району на посадку саджанців волоського горіха на площі 4,5 га.
<i>Фінансова підтримка заходів із корінного покращення природних пасовищ</i>	Передбачено – 213,0 тис. грн, використано 86,9 тис. грн.
<i>Часткове відшкодування вартості штучного осіменіння корів та телиць.</i>	В поточному році з районних бюджетів передбачено 652 тис. грн, з них виплачено 637,6 тис. грн. Кошти отримали 5863 власників особистих селянських господарств за осіменіння 6309 голів корів та телиць.

Джерело: складено за даними Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації.

Зважаючи на сучасні проблеми в розвитку сільських територій, попередню практику державного управління ними та її низьку ефективність, запорукою успішної життєдіяльності і розвитку сільських територій у перспективі вбачається зміщення акцентів в управлінні цими процесами з загальнодержавних програм і заходів до значного зростання ролі і можливостей територіальних громад самостійно вирішувати питання розвитку власних територій.

При організації і здійсненні управління розвитком сільських територій вкрай важливим є відхід від традиційного галузевого підходу в цій сфері. При розробці відповідної державної політики необхідно орієнтуватись не на проблеми аграрного виробництва, а на потреби сільських жителів, конкретних людей, прагнучи покращення умов їх життя, підвищення добробуту. При цьому об'єктивно-необхідним вбачається створення на державному рівні єдиного координаційно-управлінського органу, в рамках якого будуть зосереджені важелі управління економічною, соціальною, демографічною, гуманітарною політикою на селі. А для забезпечення цих процесів необхідним є пошук нових і ефективних джерел економічного забезпечення розвитку сільських територій.

Протягом тривалого часу в нашій країні розроблялась і діяла низка нормативно-правових актів щодо стабілізації і покращення ситуації в окремих сферах соціально-економічного життя на селі. Приймались загальнодержавні та місцеві програми соціально-економічного розвитку, в яких окремим блоком виділялись питання соціально-економічного розвитку сільських поселень. Запроваджувались окремі державні програми по розвитку конкретних сфер життєдіяльності селян (наприклад, програма «Шкільний автобус», програма комп'ютеризації сільських шкіл, програми газифікації та водопостачання). Проте слід зазначити, що здебільшого ці програми носили частковий, безсистемний характер і були спрямовані на вирішення якогось окремого блоку питань щодо соціально-економічного розвитку села.

**Таблиця 5. – Державна підтримка розвитку АПК та сільських територій
Волинської області у 2017 р.
(державний, обласний та місцевий бюджети)**

Назва видатків	Сума, тис. грн
Фінансування програм АПК з державного бюджету у 2017 р.	
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	6912,9
Фінансова підтримка заходів в АПК	178,1
Здійснення фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів (погашення кредиторської заборгованості за 2012 р.)	178,1
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладання молодих садів, ягідників та догляд за ними	829,2
Закладання молодих садів, виноградників та ягідників і догляд за ними (з них 6293100 грн погашення кредиторської заборгованості)	8292,2
Державна підтримка галузі тваринництва за рахунок відшкодування:	5190,8
- вартості закуплених племінних телиць, нетелей та корів молочного, м'ясного і комбінованого напрямку продуктивності (часткове відшкодування вартості корів) (погашення кредиторської заборгованості за 2014 р.)	569,9
- вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів (погашення кредиторської заборгованості за 2014 р.)	3093,8
- вартості закуплених тварин	1527,0
ВСЬОГО	20574,0
Фінансування програм АПК з обласного бюджету у 2017 р.	
Програма «Власний дім на 2012-2017 роки»	5951,0
- надання кредитів забудовникам ЗФ	4050,0
- надання кредитів забудовникам СФ	1901,0
Програми в галузі сільського господарства	87,9
Комплексна програма галузі АПК на 2016-2020 рр.:	87,9
- на будівництво міні-доїльних залів або молокопроводів ФГГ	39,8
- на будівництво та реконструкцію картопле- та овочевфруктосховищ	48,0
Утримання ветлікарень та ветлабораторій	24286,2
ВСЬОГО	30325,0
Субвенція місцевим бюджетам	
Програми в галузі сільського господарства	1524,4
Комплексна програма галузі АПК на 2016-2020 роки:	1524,4
- дотація власникам ОСГ за 3 і більше корів (до 150 грн. на 1 гол)	1206,4
- дотація з утримання телиць та нетелів до 2-х річного віку	22,0
- дотація фермерським господарствам за посадку садів і ягідників	49,0
- часткова компенсація вартості придбання обладнання СОК	167,0
- фінансова підтримка заходів із покращення пасовищ	80,0
Разом із субвенцією	31849,6

Джерело: складено за даними Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації

Варто зазначити, що у 2016 р. закінчилась Регіональна програма розвитку земельних відносин у Волинській області на 2011-2016 роки затверджена рішенням обласної ради від 28 грудня 2010 року №2/43. Відповідно до умов цієї програми спрямована субвенція в районні бюджети за виконані роботи щодо проведення нормативної грошової оцінки – 198 тис. грн. Землевпорядними службами проводиться робота щодо здійснення нормативної грошової оцінки

за межами населених пунктів на 107 ділянках загальною площею 1,3 тис. га в 11 районах області.

Крім того, природно-кліматичні, історико-культурні та рекреаційні ресурси дозволяють розвивати на сільських територіях Волинської області агротуризм як додаткове джерело доходів та дієвий інструмент стабілізації соціально-економічного розвитку села. Корисною, на наш погляд, є ідея виявлення територій першочергової організації туристичної і відпочинкової діяльності на селі, що висловлена науковцями та практиками в сфері туризму.

Волинське село має величезну історико-архітектурну спадщину, самобутній побут, багаті лікувально-рекреаційні ресурси, і звичайно – працьовитий трудовий потенціал. В той же час найбільш гострою проблемою для багатьох сіл є брак робочих місць, зростаючий надлишок робочої сили, вивільненої з сільськогосподарського виробництва. З цією метою, нами рекомендується виділити у Волинській області **чотири регіони**, які найбільш привабливі для сільського туризму (табл. 6.).

Нині у Волинській області створений і успішно функціонує Інформаційний Центр підтримки та розвитку сільського зеленого туризму, послуги сільського туризму надають більш як 300 агросадиб, з них більша половина – розміщені у Шацькому районі; видано туристичну карту «Волинь. Історія, культура, туризм», щороку проводяться тренінги «Зелений туризм – скарбничка ідей для самозайнятості». Наприклад, на мальовничому березі р. Західний Буг, в селі Литовеж Іваничівського району родиною Пилипчуків збудовано готельно-оздоровчий комплекс «Три бобри»; в селах Лютка та Текля Старовижівського району ефективно функціонує низка агросадиб, які відрізняються своєю самобутністю і відображають побут та особливості життя селян на Поліссі; в Ковельському районі (с. Тойкут) приймає гостей агросадиба під незвичайною назвою «Несухойжі»; користується попитом у місцевих жителів і туристів агросадиба «Гаївка» Рожищенського району, де можна замовити велосипедну мандрівку; ті, хто любить пригоди, можуть відвідати літній табір-кемпінг «Freya», збудований у давньоскандинавському стилі, що знаходиться біля села Дубечне Старовижівського району та ін. В області діє туристичний маршрут «Магія Волинської казки». Він пролягає селами Переспа, Любче, Рудка-Козинська та Козин Рожищенського району. Маршрут розділено на три підкатегорії: релігійний, етнографічний та культурно-дозвільний.

У сучасних реаліях зелений туризм – чудовий шанс для селян працевлаштуватися. Для цього не потрібно щось вигадувати, адже усі ресурси для цієї справи уже створені. Варто лише сповна використати природний, матеріальний, культурний і мистецький потенціал, який є в регіоні. Разом з тим, існує ряд питань, які потребують вирішення, зокрема, потреба в розширенні інфраструктури розвитку малого підприємництва на засадах провайдингу, удосконаленні інноваційної діяльності на селі, а також в підвищенні рівня якості послуг, які надаються.

Таблиця 6. – Регіони Волинської області, найбільш привабливі для розвитку сільського туризму

№ п/п	Регіони	Об'єкти
1.	Південний (Лісостеп)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Історико-меморіальний комплекс – заповідник «Козацькі могили», що біля м. Берестечка Горохівського району; ➤ с. Старий Загорів Локачинського району – в якому знаходиться Загорівський монастир Різдва Богородиці XVI ст. з могилами воїнів УПА, який має національно-патріотичне значення; ➤ Музей-садиба політолога В'ячеслава Липинського, де можна вивчити надбання культурно-літературної спадщини Західної України XIX ст. (с. Затурці Локачинського району); ➤ Музей-садиба видатного композитора І. Стравінського (с. Устилуг Володимир-Волинського району); ➤ Успенський Святогірський жіночий монастир у с. Зимно Володимир-Волинського району та історичний центр м. Володимир-Волинський.
2.	Перехідна зона	<ul style="list-style-type: none"> ➤ с. Олика Луцького р-ну із Заком Литовських князів Радзивілів XV-XVI ст., ➤ с. Піддубці, де функціонує монастирський храм святої Покрови (1745 р.), якому немає аналогів в Україні; ➤ Цуманське мисливське господарство (Ківерцівського району), де розводять зубрів, благородних оленів; ➤ Ковельщина: з Батьківщиною славетної поетеси, класика української літератури Лесі Українки (с. Колодяжне Ковельського району) – культурно-мистецький центр літературно-меморіального музею-садиби Лесі Українки; ➤ с. Вербки – після перебування Т.Г. Шевченка на Волині.
3.	Зона Полісся	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Найглибше на Україні озеро Світязь з каскадом озер Шацького національного природного парку (Любомльський і Шацькі райони) – відпочинок, риболовля тощо; ➤ Ландшафтний парк «Прип'ять-стохід» Любешівського району; ➤ Черемський природний заповідник у Маневицькому районі, де зосереджено рідкісні та унікальні види рослин й тварин; Оконські джерела з мережею ставків форелевого господарства; Журавичівське родовище з мінеральною «живою» водою; ➤ Озеро Біле (Старовижівський район) – відпочинок, риболовля, ознайомлення з національними і етнічними особливостями Волині.
4.	Центральний	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Історико-культурна та архітектурна пам'ятка XIII ст. – Луцький Замок Любарта, який отримав четверте місце в конкурсі «7 чудес України: замки, фортеці, палаци», є головним об'єктом історико-культурного заповідника «Старий Луцьк» та безпосередньо Старе місто (Свято-троїцький кафедральний собор, монастир домініканців, Лютеранська кірха); ➤ Музей Історії сільського господарства Волині «Скансен», єдиний музей такого типу на Україні знаний ще й як «козацький зимівник» (сміт Рокині Луцького району); ➤ с. Кульчин Луцького району, яке славиться розвитком у ньому полив'яного Кульчинського гончарства (XI-XIII ст.).

Доцільним вбачається функціонування об'єкта інноваційної інфраструктури – регіонального Центру інноваційного розвитку сільських територій Волинської області на базі Волинської державної сільськогосподарської дослідної станції НААН, об'єднавши при цьому науково-кадровий потенціал інших установ системи НААН, вищих навчальних закладів та ін. Про необхідність створення такого Центру було повідомлено у

листі-зверненні Президента НААН Гадзала Я.М. до державних органів виконавчої влади (серпень 2017 р.). Департамент агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації підтримує ідею створення такого Центру і є нині координуючим органом цього процесу. Створення вище вказаного наукового Центру дозволить сформувати інформаційно-дорадче забезпечення інноваційної моделі відтворення сільськогосподарського виробництва й сприятиме розв'язанню проблем сільських громад і сільського населення та забезпечить комплексний розвиток сільської місцевості. Адже, максимально повне врахування чинників впливу на успішність впровадження інновацій в аграрне виробництво є однією з ключових передумов інноваційного розвитку сільських територій.

За результатами проведеного дослідження доведено, що лише міжнародне співробітництво та активізація інноваційно-інвестиційної діяльності є нині першочерговою умовою нарощення економічного потенціалу досліджуваних територій. Пошук та підписання угод про партнерство й співпрацю із зарубіжними країнами, написання грантових проектів, участь у заходах, які пропонують державні та європейські програми підтримки сприятимуть сільському розвитку регіону в умовах євроінтеграції.

Поліпшення якості життя сільського населення Волині, на досягнення максимальних характеристик якої спрямовані соціальна та економічна політики, повинно здійснюватись за умови відповідної якості навколишнього середовища. Природоохоронний імператив стає дедалі більш актуальним у забезпеченні сталого розвитку сільських територій не лише Волинської області, а й України в цілому. Лише екологічно безпечне функціонування сільської економіки дасть можливість досягнути соціального й економічного рівня та екологічного благополуччя кожної сільської родини. На рис. 11 наведено операційні цілі та конкретизовано заходи щодо створення безпечного та сприятливого для життя і здоров'я довкілля. Метою є необхідність створення екологічно-безпечного навколишнього природного середовища, яке сприятливе для підтримки здоров'я та життєвого рівня сільського населення. Цільовими орієнтирами політики сталого сільського розвитку задля забезпечення екологічної безпеки й покращання навколишнього середовища визначено:

- організацію державної системи екологічного моніторингу з обов'язковим здійсненням моніторингу земель з визначенням рівнів та джерел забруднення;
- забезпечення охорони довкілля і підвищення родючості ґрунтів на основі впровадження новітніх наукових досягнень у галузі ґрунтознавства й землеробства, агроекології, енерго- і ресурсозберігаючих технологій; органічного виробництва;

– належну охорону, збереження та примноження лісового фонду на основі недопущення несанкціонованих вирубок лісу й вивезення лісосировини, передача лісового фонду на баланси сільських територіальних громад та контроль за його використанням;

– покращання водозабезпечення сільського населення, збереження водних систем як важливої та незамінної складової природного середовища, пріоритетність екологічних важелів при регулюванні процесів водокористування й охорони водного фонду;

– збереження генетичного фонду рослинного та тваринного світу, мінеральних ресурсів; встановлення державного контролю за обсягами видобутку бурштину; розвиток рекреаційної сфери, зеленого туризму, сільської гостинності;

– розв’язання проблем знешкодження та використання побутових і виробничих відходів, розробка й впровадження системи управління побутовими відходами й озеленення сільських територій;

– захист атмосферного повітря та контроль за його якістю та ін.

Варто зазначити, що в області розпочата робота щодо підтримки виробників органічної продукції й забезпечення екологічнобезпечного аграрного виробництва. «Комплексною програмою розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016–2020 роки» передбачено виділення 250,0 тис. грн. для часткового відшкодування вартості послуг із сертифікації виробникам органічної продукції. Саме території природно-економічної зони Лісостепу мають сприятливі природно-кліматичні та ґрунтові умови для розвитку органічного виробництва. Маючи значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку, область вже досягла певних результатів щодо розвитку власного органічного виробництва. В регіоні активно працює осередок Всеукраїнської громадської організації «Клуб органічного землеробства», що об’єднує садоводів і городників, які бажають вирощувати сільськогосподарську продукцію без хімічних засобів захисту та мінеральних добрив [20].

В 2010 р. з ціллю опанування органічного методу землекористування в Іваничівському районі Волинської області було засноване сільськогосподарське підприємство ТОВ «Старий Порицьк». Нині ТОВ «Старий Порицьк» – це найбільше в регіоні сучасне аграрне формування, метою створення якого є ведення та розвиток органічного виробництва. Господарство здійснює свою діяльність у двох основних напрямках: рослинництво та молочне скотарство. Використання органічних технологій в землеробстві дали змогу господарству підвищити природну біологічну активність ґрунту, відновити баланс натуральних поживних речовин й забезпечити приріст гумусу, який на момент

заснування підприємства не перевищував 2 відсотки. За результатами щорічних інспекцій, проведених Органік Стандарт (ОС) ТОВ «Старий Порицьк» отримало Сертифікат, який підтверджує, що основним видом діяльності підприємства є виробництво органічної сільськогосподарської продукції, яка відповідає вимогам, викладеним у Постанові Ради (ЄС) № 834/2007 та Постанові Ради (ЄС) № 889/2008.

В результаті впровадження сучасних технологій та суворого контролю на всіх етапах виробництва, в підприємстві досягнуто найвищих показників якості сільськогосподарської продукції. ТОВ «Старий Порицьк» є членом Федерації органічного руху України. В рослинництві робота ведеться у таких напрямках: товарне зернове виробництво; кормовиробництво; виробництво зернобобових культур й кормових трав.

У тваринництві господарська діяльність ТОВ «Старий Порицьк» спрямована на виробництво органічного молока. За досить короткий термін було створено належні умови утримання ВРХ та отримано наступні результати: середньорічний надій на 1 голову складає понад 5000,0 кг молока вищого гатунку при жирності 3,8–4,2 % і вмісті білка 3,1 %. Досягнення вище вказаних показників стало можливим завдяки: годівлі тварин повноцінними багатокомпонентними сумішами; створенню комфортних умови для утримання поголів'я; суворого дотримання зооветеринарних заходів, що гарантують високий рівень здоров'я тварин; здійсненню оперативного контролю, обліку та управління виробництвом за рахунок автоматизації всіх трудомістких процесів та використанню сучасного програмного забезпечення. Крім того, підприємство робить ставку на племінну роботу. Наразі молоко переробляється у власній сироварні на різні види твердих сирів. На продукцію підприємства є сталий попит як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках.

20 грудня 2012 р. в Інформаційному агентстві «ЛІГАБізнесІнформ» відбулася Прес-конференція «Продовольча безпека та безпека продовольства – органічний вектор», організована Федерацією органічного руху України за підтримки Проекту USAID Агроінвест. Під час прес-конференції за визнанням Конкурсної комісії, ТОВ «Старий Порицьк» відзначено як найкраще підприємство-виробник сертифікованої органічної продукції тваринництва [21].

Саме органічне агровиробництво має важливе соціальне, економічне та екологічне значення як для окремих товаровиробників так і для Волинської області в цілому, оскільки воно спрямоване на покращання екологічного стану довкілля, підвищення якості ґрунтів, збереження біологічного різноманіття, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на внутрішньому та світовому ринках, зміцнення експортного потенціалу регіону. Для розвитку органічного виробництва на Волині доцільним вбачається втілення в життя наступних заходів:

- ✓ проведення агрохімічного обстеження стану сільськогосподарських земель;
- ✓ закладка демонстраційного полігону інноваційних технологій вирощування органічної продукції;
- ✓ проведення конференцій, днів поля та навчальних семінарів;
- ✓ розробка і видавництво рекомендацій із технологій землекористування та вирощування культур для виробництва органічної продукції у районах області;
- ✓ створення місцевої торгової марки та рекомендацій щодо просування органічної продукції;
- ✓ залучення широкого кола громадськості до участі у заходах;
- ✓ проведення навчання органічному землекористуванню власників ОСГ та фермерів, набуття знань і умінь із організації та інституційного забезпечення впровадження органічного виробництва;
- ✓ ліквідація інституційних, організаційних та інших бар'єрів із організації органічного землекористування і виробництва;
- ✓ формування поінформованості населення щодо переваг органічного землекористування й продукції;
- ✓ поширення органічного землекористування, виробництва і консалтингу органічної продукції;
- ✓ створення інформаційної бази для еколого-економічного обґрунтування переходу до органічного землекористування й виробництва у Волинській області.

Як було зазначено вище, ознаками сталого розвитку є збільшення обсягів виробництва товарів та послуг, які задовольняють потреби населення (економічне зростання) та запобігання виснаженню, деградації і забрудненню довкілля (екологічна безпека). Тому, для визначення відповідності розвитку сільських територій Волині встановленим ознакам, необхідно користуватися не тільки показниками обсягів виробленої продукції, рівнем задоволення матеріальних та нематеріальних потреб населення, але й певними критеріями виснаженості та відновлюваності навколишнього середовища.

Політика розвитку сільських територій складається із трьох великих частин: підтримка сільськогосподарських виробників, захист довкілля, підтримка комплексних проектів розвитку сільської інфраструктури. Саме тому, сьогодні розвиток сільських територій починають розглядати, як складову регіональної політики, а не окрему політику. В багатьох країнах Європи розвиток сільських територій став складовими державних стратегій регіонального розвитку, стратегій розвитку окремих регіонів. А політика розвитку міст, як центрів економічного розвитку держав, стала поширюватись і на території поза містами – сільські території. Саме у зв'язці міст та сіл можна домогтись більш збалансованого розвитку усіх територій.

В Україні за останні роки, коли відбувалось переосмислення державної регіональної політики на основі кращого європейського досвіду, політика розвитку сільських територій була визначена фактично частиною політики регіонального розвитку, досягнення якого має забезпечуватись через реалізацію низки завдань:

- надання державної підтримки для підвищення рівня облаштування сільської місцевості як сфери життя, діяльності та побуту селян, розмежування політики щодо підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій;

- створення рівних умов для підтримки сільськогосподарських виробників незалежно від їх виду, типу, розміру, форми власності та господарювання;

- раціоналізації структури сільськогосподарського виробництва для підвищення його доданої вартості;

- диверсифікації сільськогосподарського виробництва, розвитку альтернативних видів економічної діяльності у сільській місцевості;

- стимулювання зайнятості населення в сільській місцевості поза сферою сільськогосподарського виробництва, включаючи розвиток аграрного бізнесу, сільського туризму, народних ремесел і промислів, підприємств сфери послуг, збору та переробки дикорослих ягід і грибів, лікарської сировини тощо;

- розвитку сфери сільської соціальної інженерної інфраструктури;

- реконструкції та модернізації меліоративних систем;

- розвитку різних форм господарювання за умови пріоритетності формування господарств, що відіграють важливу соціально-економічну роль для сільських громад;

- створення умов для соціального розвитку села, стійкої мотивації до соціальної відповідальності бізнесу в аграрному секторі, суміжних секторах виробництва і сфері послуг;

- підвищення рівня привабливості проживання в сільській місцевості, виконання програми державної підтримки молодих працівників, залучених до роботи в сільських населених пунктах.

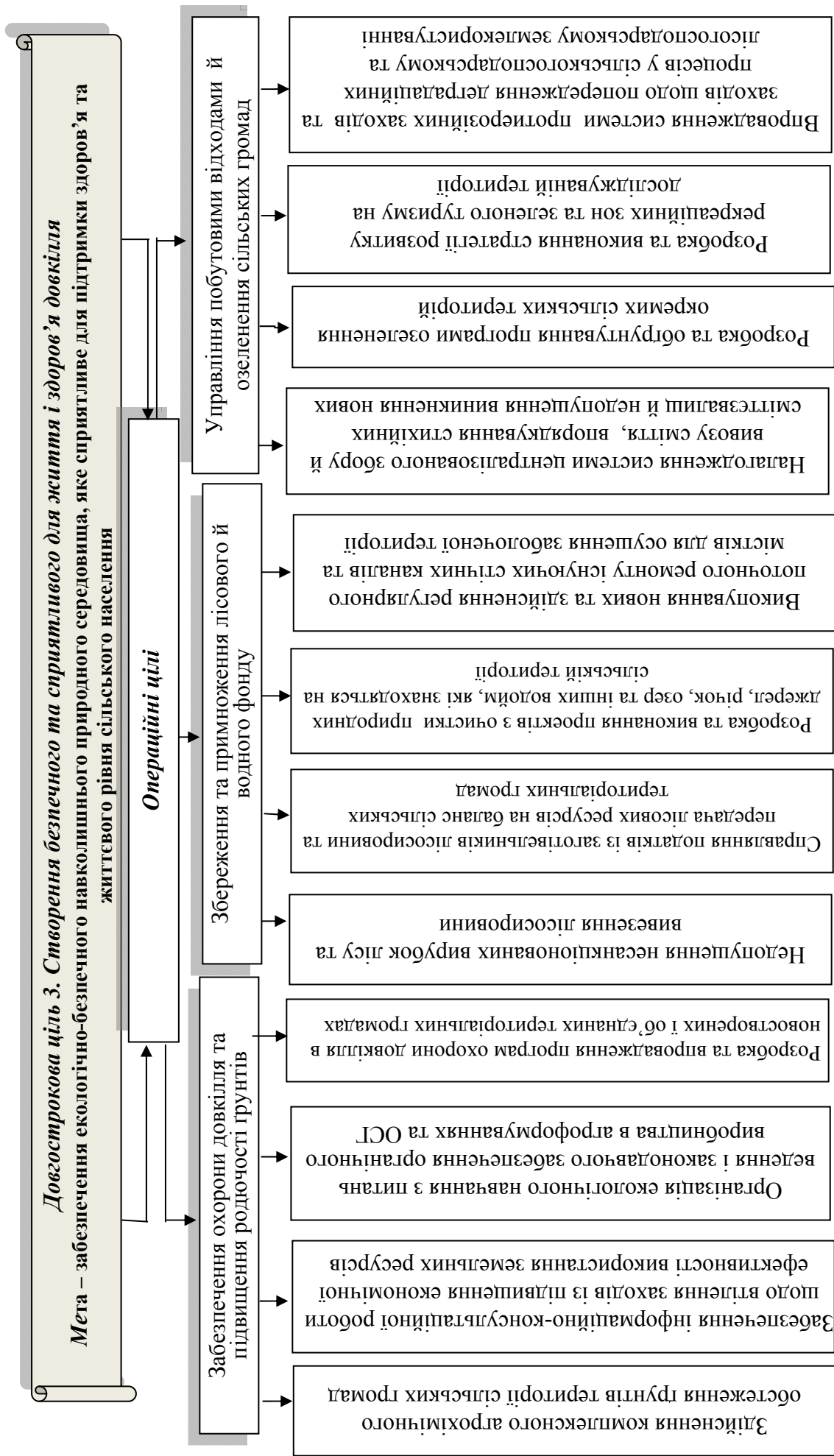

Рис. 11. Структуризація операційних цілей та програмних заходів щодо покращання екологічних умов розвитку сільських територій Волині

Для сільських жителів Волинської області актуальними нині є розвиток духовного та культурного середовища, зростання освітнього рівня сільського населення, збереження історичної спадщини та національних традицій. Національно-етнографічна особливість поліського краю проявляється в своєрідній етнографічній культурі. Позитивним є те, що саме сільське населення Волині максимально намагається підтримувати культурні цінності, звичаї, традиції свого краю. Це сприятиме збереженню земельних ресурсів і навколишнього середовища, створенню красивих ландшафтів і якісного рівня життя сільського населення за допомогою виробничої діяльності в гармонії з природою, адже поліське село було і залишається коліскою краю, оберегом самотньої національної культури, звичаїв, побуту, менталітету (рис. 12).

Вважаємо, що проблеми підвищення культурно-духовного та освітнього рівня сільського населення Волині можливо вирішити за умови:

- забезпечення комплексу заходів, спрямованих на підвищення освіти, культури, духовності та свідомості мешканців, залучення для їх реалізації спонсорських коштів;

- формування патріотичної, креативної, сильної в новаторській діяльності села особистості; людини, освіченої, професійної, яка зможе дати нові, сучасні, сформовані на традиційних цінностях ідеї, виховання в українському дусі;

- удосконалення діяльності культурних, духовних, освітніх, просвітницьких закладів сільських громад, засноване на спільних інтересах з урахуванням зміни сучасної парадигми освіти, спрямованої на глибоке розуміння сутності сталого сільського розвитку;

- збереження етнографічної самотності досліджуваного регіону, охорона і відродження пам'яток історії та культури;

- створення в сільській місцевості інформаційно-комунікаційної інфраструктури та ін.

Підсумовуючи вище викладене варто зазначити, що цільові орієнтири сталого розвитку сільських територій Волинської області повинні бути спрямовані на: *по-перше*, нарощення соціально-демографічного потенціалу та покращання якості життя; *по-друге*, розвиток, раціональне використання та зростання економічного потенціалу; *по-третє*, створення безпечного та сприятливого для життя і здоров'я довкілля; *по-четверте*, підвищення культурно-духовного рівня, збереження традицій поліського краю. Проте, будь-яка стратегія чи програма розвитку, незалежно від рівня її розробки, буде мати декларативний характер і не втілиться в життя при відсутності ефективного механізму її реалізації.

Довгострокова ціль 4. Підвищення культурно-духовного рівня, збереження національних традицій
Мета – забезпечення розвитку духовного та культурного середовища, підтримка патріотизму, збереження історичної спадщини та національних традицій на селі

Операційні цілі

Збереження та примноження національних традицій

Здійснення комплексу заходів щодо залучення спонсорських коштів у розвиток культури, освіти, спорту та ін.

Ознайомлення сільських мешканців, особливо молоді та учнів з історією сіл, особливостями їх становлення та розвитку в різні часи та періоди

Організація зустрічей з відомими земляками, їх нашітками, учасниками АТО, культурними діячами, представниками мистецьких закладів

Забезпечення доступу сільських жителів до світової інформаційної мережі *Internet*, надання інформаційно-консультативних послуг дорадчою службою

Організація зустрічей учнів випускних класів з представниками вищих навчальних закладів аграрного спрямування різного рівня акредитації з метою проведення вивчення професійної роботи

Забезпечення розвитку фізичної культури і спорту, із залученням коштів місцевих комерційних установ, інвесторів, міжнародних грантових програм

Регулярне проведення громадських слухань з вирішення соціо-еколого-економічних та культурних проблем мешканців сільських територій

Розробка та об'єднання планів культурно-оздоровчих заходів щодо запобігання алкогольної, тютюнової та наркотичної залежності сільської молоді

Впровадження системи організаційно-виховної роботи з дітьми та підлітками, проведення різних тематичних зустрічей, творчих конкурсів та інших культурних заходів, присвячених пропаганді сільського способу життя

Розвиток культурно-освітнього рівня та спортивної підготовки

Сприяння розвитку молодіжного руху, організація культурного дозвілля

Рис. 12. Перелік операційних цілей та програмних заходів щодо покращання духовних та культурних умов розвитку сільських територій Волині

В контексті даного дослідження варто підтримати відомих вчених ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України» О.М. Бородіну, В.М. Геєця, І.В. Прокопу та ін., які вважають, що соціоекономічна переорієнтація розвитку аграрного сектору та сільських територій можлива за умови об'єднання зусиль та спільної участі у цьому процесі держави, аграрного бізнесу та сільського населення. А об'єднані зусилля слід спрямовувати на розвиток таких інститутів і форм організації економічного та соціального життя на селі, які б допомагали реалізувати нагальні потреби і корінні інтереси переважної частини сільського населення, посилювати ініціативу знизу, активізувати підприємницьку, творчу та інноваційну діяльність селян [22, с. 53-54]. Тому формування організаційно-економічного механізму реалізації запропонованої стратегії сталого розвитку сільських територій Волинської області повинне базуватись на пошуку важелів узгодженості дій економічних і природних факторів за умови обов'язкового нарощування соціально-демографічного потенціалу та розвитку людського капіталу.

Слід зазначити, що переорієнтація командно-адміністративного управління на користь місцевого самоврядування докорінно змінює методичні підходи до формування управлінських рішень. Це практично новий, відмінний від існуючого, методичний підхід. Він передбачає заміну галузевого управління територіальним, з подальшою чіткою регламентацією дій керівних структур, насамперед на місцевому, а далі на районному, обласному, регіональному і загальнодержавному рівнях. Вони мають бути орієнтовані на створення належних умов праці та максимальне задоволення соціальних потреб населення.

Тому лише реформування державної регіональної політики, формування прозорої моделі управління соціально-економічним розвитком села, адаптованої до світових стандартів, спроможність сільських громад та їхніх представницьких органів дозволить розв'язати нагальні проблеми прискорення інтенсивного розвитку агропромислового виробництва та підвищення рівня життя сільського населення. Таким чином, вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій Волинської області, більш повного забезпечення сільського населення об'єктами соціальної інфраструктури потребує більш активних дій всіх органів управління щодо збільшення фінансування цієї сфери, залучення інвестицій, створення престижного життя на селі, поступово доводячи її до рівня життя міського населення, вирішення всіх життєво важливих проблем жителів волинських сіл, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аграрний комплекс Волині : економ. доповідь ; / за ред. В. Ю. Науменка. Луцьк : Голов. управ. статистики у Волинській області, 2017. 30 с.
2. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ : НІСД, 2010. – 288 с. URL : <http://www.niss.gov.ua> (дата звернення: 11.09.2018).
3. Кропивко М.М. Формування програми розвитку аграрного сектору України за методикою SWOT-аналізу. Агроінком. 2007. № 11–12. С. 71–73.
4. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наук. допов. / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». 2018. 152 с. URL : <http://ief.org.ua/docs/sr/298.pdf>. (дата звернення: 24.09.2018).
5. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку : теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2008. 528 с.
6. Герасимчук З.В., Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: монографія. Луцьк : ЛНТУ, 2002. 248 с.
7. Вахович І.М. Методологія формування стратегії сталого розвитку регіону. Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. 2001. Вип. 91. С. 8 – 12.
8. Науменко В., Панасюк Б. Впровадження методів прогнозування і планування в умовах ринкової економіки. Київ: Глобус, 1995. 198 с.
9. Ansoff, I. & Antoniou, P. (2006). *The Secrets of Strategic Management: The Ansoffian Approach*. Charleston: Book Surge, LLC.
10. Thompson, A., & Strickland. A. (2001). *Strategic Management: Concepts and Cases*. Boston, Mass: McGraw-hill/Irvin.
11. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах раціонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 3–12.
12. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування національної безпеки України. Проблеми національної безпеки. Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 93–106.
13. Залізко В. Д. Сільські території України : стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки : монографія. Ірпінь, Національний університет ДПС України, 2014. 502 с.
14. Про виконання Обласної цільової програми підтримки індивідуального будівництва на селі «Власний дім» на 2012–2017 роки. URL : <http://agrovolya.gov.ua/article/pro-vykonannya-oblasnoyi-cilovoyi-programy-pidtrymky-individualnogo-budivnytva-na-seli>. (дата звернення: 28.08.2018).
15. Прокопа І.В. Життєзабезпечення сільського населення : наслідки старих та орієнтири нових реформ. Економіка і прогнозування. 2015. № 1. С. 121–130.
16. Лопатинський Ю.М., Буринська О.І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки : концептуально-теоретичний дискурс. Економіка АПК. 2018. С. 94–102.
17. Малік М.Й., Пулім П.А. Концептуальні засади розвитку сільських територій. Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку : доповіді

міжнар. симпозиуму (Житомир, 16-18 травня 2007 р.). Житомир : Вид-во ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2007. С. 156–163.

18. Соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій: регіональний аспект: кол. монографія / В.І. Ткачук, А.О.Соколова, О.В. Голій та ін.; за ред. В.І. Ткачука; Житомир : ПП «Рута», 2014. 356 с.

19. Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки», затверджена рішенням Волинської обласної ради від 10.03.2016 № 3/23. URL : <http://agrovoly.com/program.php?news=739>. (дата звернення: 16.05.2018).

20. Соколова А.О., Дудченко Н.В., Рушак В.М. Досвід і перспективи розвитку органічного виробництва на Волині. Органічне виробництво і продовольча безпека. Житомир: Полісся, 2013. С. 116–121.

21. Офіційний сайт Федерації органічного руху України. URL : <http://www.organic.com.ua/uk/news/315-press-conference>. (дата звернення: 15.06.2017).

22. Українська модель аграрного розвитку та її соціо-економічна переорієнтація : наук. допов. / О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін. ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2012. 56 с.

23. Статистичний щорічник Волинь – 2017 / за ред. В. Ю. Науменка. Луцьк, Голов. управ. статистики у Волинській області. Луцьк, 2018. 457 с.

24. Сільське господарство Волині – 2017 : стат. зб. / за ред. В. Ю. Науменка. Луцьк : Голов. управ. статистики у Волинській області, 2018. 222 с.

25. Тимошенко М.М., Соколова А.О. Науково-організаційні засади удосконалення стратегії розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2018. № 2 (280). С. 55–64.

26. Соколова А.О., Голій Н.П., Гонта Н.А. Оцінка сучасного стану та перспективи розвитку сільських домогосподарств Волині. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 4. С. 55–61.

27. Соколова А.О. Європейський досвід сприяння соціально-економічному розвитку сільських територій. *Аграрна наука Волині*. 2018. № 1 (56). С. 3.

28. Проект Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року. Київ, 2016. 131 с.

29. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 року. URL : <http://volynrada.gov.ua/projects/pro-strategiyu-rozvitku-volinskoyi-oblasti-na-period-do-2020-roku>. (дата звернення: 21.07.2016).

30. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки: Проект. URL : <http://minagro.gov.ua/system/files/Єдина%20комплексна%20стратегія%20розвитку%20сільського%20господарства%20та%20сільських%20територій%20на%202015-2020.pdf>. (дата звернення: 15.05.2016).

Наукове видання

Видання до друку підготували: **Соколова** Алла Олександрівна,
Петриканин Людмила Федорівна, **Сичук** Людмила Василівна,
Пузняк Оксана Михайлівна, **Горбенко** Юрій Мефодійович,
Книш Олександр Сергійович, **Божидарнік** Тарас Вікторович,
Голій Олександр Валентинович, **Поліщук** Майя Олександрівна,
Голій Наталія Петрівна, **Гонта** Наталія Аркадіївна,
Тимошенко Микола Михайлович, **Головач** Катерина Сергіївна

СТРАТЕГІЯ

**соціально-економічного розвитку
сільських територій Волинської області
на період до 2025 року**

Науково-методична розробка

Відповідальна за випуск: *Соколова А.О., к.е.н., доцент*
e-mail: alla.sklva@rambler.ru

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 2,8.
Наклад 300 пр. Зам 30.

ВОРВП «Надстир'я»
43016 м. Луцьк, вул. Лесі Українки, 7
Тел. (0332) 72-20-13. E-mail: nadstyria@gmail.com.

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 349 від 02.03.2001

С 83 **«Стратегія соціально-економічного розвитку сільських територій Волинської області на період до 2025 року»** : науково-методична розробка / А.О. Соколова, Л.Ф. Петриканин, Л.В. Сичук та ін. – Луцьк : Надстир'я, 2018. – 48 с.

«Стратегія соціально-економічного розвитку сільських територій Волинської області на період до 2025 року» підготовлена науковими співробітниками Волинської державної сільськогосподарської дослідної станції Національної академії аграрних наук України, фахівцями Департаменту агропромислового розвитку Волинської обласної державної адміністрації, вченими Житомирського агротехнічного коледжу з метою наукового обґрунтування стратегічних орієнтирів розвитку сільських територій Волинської області на період до 2025 року.

Для працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, об'єднаних територіальних громад, керівників і спеціалістів аграрного сектору, науковців, викладачів, аспірантів та студентів навчальних закладів аграрного спрямування та науково-дослідних установ.

УДК 338.2:339.923:63(477)
ББК 40.7